

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΚΟΥ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

Μεταπτυχιακή εργασία που υποβλήθηκε στο τμήμα Θεολογίας
της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Δ. ΚΑΪΜΑΚΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2011

Στους γονείς μου, Γεώργιο και Ελένη
και στον δάσκαλο μου κ. Δ. Καϊμάκη

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AJSLL	The American Journal of Semitic Languages and Literatures
BW	Biblical World
CBQ	The Catholic Biblical Quarterly
DDD	Dictionary of Deities and Demons in the Bible
ΕΕΘΣΘ	Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης
JBL	Journal of Biblical Literature
JNES	Journal of Near East Studies
JTS	Journal of Theological Studies
JWCI	Journal of the Warburg and Courtauld Institutes
RS	Religion Studies
VT	Vetus Testamentum
ZAW	Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	2
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	3
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	5
1. Εισαγωγή στο Πρόβλημα του Κακού στην Παλαιά Διαθήκη.....	7
2. Χαοτικές Δυνάμεις.....	12
2.1 Ραχάβ	12
2.2 Λεβιαθάν.....	13
2.3 Ταννίν	15
2.4 Βεχεμώθ.....	17
3. Δαιμονικές Δυνάμεις.....	19
3.1 Η αμαρτία ως θηρίο.....	19
3.2 Sedim.....	19
3.3 Se'irim.....	20
3.4 Azazel	21
3.5 Λίλιθ.....	22
3.6 Διάφοροι ζώομορφοι Δαίμονες στο Ησ. 13,21 – 22.....	24
3.7 Δαίμονες στον Ψ. 91 (90)	24
3.8 Ασμοδαίος.....	25
3.9 Συμπεράσματα.....	27
4. Κακά Πνεύματα.....	28
4.1 Κακό πνεύμα στον Σαούλ.....	28
4.2 Πνεύμα που εξαπατά τον Αχαάβ.....	29
4.3 Το πνεύμα διχόνοιας στην περίπτωση του Αβιμέλεχ.....	30
5. Η πτώση των αγγέλων	31
5.1 Γεν. 6,1 – 4	31
5.2 Ησ. 14,12-15 και Ιεζ. 26,12-19	35

6. Σατανάς.....	37
6.1 Ο σατανάς στο Βιβλίο του Ιώβ.....	37
6.2 Ο σατανάς στο Ζαχ. 3.....	41
6.3 Ο Σατανάς στο Α΄ Χρονικών.....	44
6.4 Ο όφις στο Γεν. 3.....	46
6.5 Συμπεράσματα.....	49
7. Ο Θεός ως Δημιουργός του Καλού και του Κακού.....	52
8. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	55

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Από το δεύτερο έτος των σπουδών μου στο Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης συνειδητοποίησα ότι με είχε γοητεύσει η μελέτη και η ερμηνεία βιβλικών κειμένων, κυρίως Παλαιδιαθηκικών, με επιστημονικό τρόπο. Αυτό συνέβη μετά τη γνωριμία μου με τον καθηγητή και σύμβουλο τώρα πια στο Π.Μ.Σ του Τμήματος Θεολογίας κ. Δ. Καϊμάκη.

Θα μου μείνει για πάντα χαραγμένος στο μυαλό μου ο Οκτώβριος του έτους 2005, όπου μετά από παραίνεση δυο πολύ καλών μου φίλων δήλωσα για πρώτη φορά επιλεγόμενο μάθημα του κ. Δ. Καϊμάκη. Ήδη από το πρώτο μάθημα είχε κεντρίσει την προσοχή μου κάνοντας ερμηνεία στο Κρ. κεφ. 19. Με την πάροδο των εξαμήνων έγινα ένας πιστός μαθητής, ο οποίος ζήτημα είναι μέχρι την ημέρα της ορκωμοσίας μου να έχασα πέντε διδακτικές ώρες είτε αυτές ανήκαν σε επιλεγόμενο είτε σε υποχρεωτικό μάθημα. Όλα αυτά τα χρόνια δεν είχε απλά κεντρίσει την προσοχή μου αλλά είχε εμποτίσει το μυαλό και την ψυχή μου με την αγάπη για την έρευνα των Παλαιδιαθηκικών κειμένων αλλά και των κειμένων της Ιουδαϊκής Αποκαλυπτικής Γραμματείας.

Με τη συμμετοχή μου στο Π.Μ.Σ. του Τμήματος Θεολογίας ήρθα σε επαφή με αρκετά θέματα τα οποία δεν είχα γνωρίσει στα προπτυχιακά μου χρόνια. Ακόμη μου δόθηκε η ευκαιρία να ασχοληθώ με τις δυο μεγάλες μου αγάπες, την Παλαιά Διαθήκη και την Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία. Σε αυτό το πλαίσιο θέλησα να ασχοληθώ με το θέμα «του Προβλήματος του Κακού στην Παλαιά Διαθήκη». Όπως αποδείχθηκε ήταν ένα αρκετά τολμηρό και δύσκολο εγχείρημα. Αυτό γιατί δεν υπάρχει συγκεκριμένη και ενιαία εικόνα για το θέμα του κακού στην Παλαιά Διαθήκη. Στην παρούσα μελέτη μου προσπάθησα να δω το Πρόβλημα του Κακού διαχρονικά στην Παλαιά Διαθήκη, να δω πότε αλλάζει ο ερμηνευτικός ορίζοντας και πως μετασχηματίζονται και εξελίσσονται οι παραστάσεις που σχετίζονται με αυτό.

Η μελέτη μου αυτή δεν θα πραγματοποιούνταν χωρίς την συμπαράσταση, την επιστημονική καθοδήγηση και την άπειρη υπομονή και ανθρωπιά του συμβούλου καθηγητή μου κ. Δ. Καϊμάκη, τον οποίο ευχαριστώ θερμά και του ζητάω συγνώμη αν κάποιες φορές τον απογοήτευσα μέσα από την δουλειά μου στο Π.Μ.Σ. Τέλος θα ήθελα να

ευχαριστήσω εκ βάθους καρδιάς τους γονείς μου Γεώργιο και Ελένη Παπαθεοδώρου που με ανέθρεψαν, μου έδωσαν τις σωστές αξίες και εφόδια για να πορευτώ στην ζωή, αλλά και που μου έδωσαν την δυνατότητα να σπουδάσω αυτά τα επτά χρόνια που βρίσκομαι στην Θεσσαλονίκη. Ακόμη θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου στο Π.Μ.Σ που μου έδωσαν την ευκαιρία να γνωρίσω καινούργια πράγματα, αλλά και τον φίλο μου Απόστολο Πέτρου που με τιμάει με τη φιλία του όλα αυτά τα χρόνια που βρίσκομαι στην Θεσσαλονίκη και μου έμαθε να αγαπάω το βιβλίο και την μελέτη.

Κλείνοντας θα ήθελα να αφιερώσω την μελέτη μου αυτή στους γονείς μου που ακόμη και σήμερα συνεχίζουν να με στηρίζουν σε κάθε νέο μου εγχείρημα και τον δάσκαλο μου κ. Δ. Καϊμάκη που με έκανε να αγαπήσω την Παλαιά Διαθήκη και που σε μερικούς μήνες θα συνταξιοδοτηθεί αφήνοντας ένα τεράστιο κενό πίσω του στον Τομέα Βιβλικής Γραμματείας του Τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ.

Θεσσαλονίκη Δεκέμβριος 2011

Ευάγγελος Γ. Παπαθεοδώρου

Εισαγωγή στο Πρόβλημα του Κακού στην Παλαιά Διαθήκη

Το πρόβλημα του κακού απασχόλησε διαχρονικά την ανθρώπινη σκέψη, στα πλαίσια της θεολογίας και της φιλοσοφίας. Η ύπαρξη του κακού στον κόσμο κέντριζε το ενδιαφέρον των ανθρώπων γενικά αλλά και ειδικά των ερμηνευτών της Αγίας Γραφής, από την στιγμή που ο πανάγαθος Θεός θεωρείται δημιουργός των πάντων. Ο Θεός όπως μας πληροφορεί και το βιβλίο της Γενέσεως, εποίησεν τα πάντα καλά λίαν.¹ Το γεγονός αυτό προκαλούσε στους πιστούς αλλά και στους ερμηνευτές το ερώτημα για το πώς μπορεί να συμβιβαστεί η ιδέα του πανάγαθου Θεού δημιουργού με την ύπαρξη του κακού στον κόσμο.

Στην μελέτη μας θα προσπαθήσουμε να δούμε το πρόβλημα του κακού διαχρονικά στην Παλαιά Διαθήκη. Αυτό γίνεται γιατί δεν μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει ενιαία και συγκεκριμένη εικόνα για το κακό στην Παλαιά Διαθήκη. Θα αναφέρουμε τις παραστάσεις του κακού που υπάρχουν και θα τις τοποθετήσουμε στο ιστορικό τους πλαίσιο, θα δούμε πότε αλλάζει ο ερμηνευτικός ορίζοντας και μαζί του πως μετασχηματίζονται και εξελίσσονται αυτές οι εικόνες.

Αρχικά θα πρέπει να πούμε ότι στην Παλαιά Διαθήκη δεν υπάρχει ανεπτυγμένη δαιμονολογία. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο Θεός θεωρείται δημιουργός του καλού και του κακού.² Σε αυτή την βάση δεν μπορούμε να μιλάμε για την προβληματική και προκύπτει από την αναφορά στο βιβλίο της Γενέσεως που προαναφέραμε. Η ανάπτυξη της δαιμονολογίας γίνεται την μεταιχμαλωσιακή εποχή και συγκεκριμένα την εποχή που αναπτύσσεται η Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία. Τότε ο Ισραήλ προσπαθεί να βρει απαντήσεις για τα δεινά και τις κακουχίες που αντιμετωπίζει. Έτσι βλέπουμε την ύπαρξη του κακού και την σύνδεση του με την αμαρτία. Ο Ιουδαίος υποφέρει γιατί αμάρτησε.

Η δημιουργία και ανάπτυξη της δαιμονολογίας αλλά και μιας θεολογίας περί κακού, δεν οφείλεται στον ίδιο τον Ιουδαϊσμό αλλά σε επηρεασμό από τον περιβάλλοντα χώρο του. Αυτό που κυρίως τον επηρεάζει όπως θα δούμε και στη συνέχεια της μελέτης μας, είναι το δυαρχικό σύστημα του περσικού Ζωροαστρισμού. Ο Ισραήλ από αυτό

---

¹ Γεν. 1,31

² Ησ. 45,7, Αμ. 3,6, Θρ. 3,37 – 38, Ιωβ 9,24, Σοφ. Σειρ. 33,12 - 14

δανείζεται εικόνες και τις προσαρμόζει στην μονοθεϊστική παράδοση του.³ Έτσι βλέπουμε τους δαίμονες και τους αγγέλους να παρουσιάζονται όχι ως δυο αντιμαχόμενες ομάδες του καλού και του κακού, αλλά ως δημιουργήματα του ίδιου του Θεού. Έτσι ανακαλύπτουμε ότι οι δαίμονες αλλά και οι άγγελοι ως δημιουργήματα είναι υπό τον πλήρη έλεγχο και εξουσία του Γιαχβέ.

Οι αποκαλυπτικοί συγγραφείς δεν μπορούν να δεχτούν ότι το κακό είναι αποτέλεσμα της ελεύθερης βούλησης των ανθρώπων. Η εικόνα αυτή υπάρχει ακόμα και σήμερα στην Χριστιανοσύνη. Οι αποκαλυπτικοί θεωρούν ότι το κακό δημιουργήθηκε με κάποιο μυστηριώδη τρόπο και πασχίζουν να τον ανακαλύψουν.

Το πρόβλημα του κακού είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την πίστη στην μεταθάνατο ζωή. Την προαιχμαλωσιακή εποχή όλοι οι νεκροί ανεξαρτήτως πάνε στην Σεώλ για τον αιώνιο ύπνο. Δεν υπάρχει η εικόνα του παραδείσου ή της κολάσεως. Υπό αυτή την προοπτική η εικόνα ενός άρχοντα του κακού, όπως ο σατανάς, είναι περιττή. Κατά την διάρκεια της αιχμαλωσίας ο Ισραήλ έρχεται σε επαφή με τον Ζωροαστρισμό και επηρεάζεται από αυτόν.

Την μεταιχμαλωσιακή εποχή η έννοια το κακού αλλάζει και συνδέεται με την αμαρτία. Ταυτόχρονα την εποχή αυτή αναπτύσσεται η προοπτική της ζωής μετά τον θάνατο. Έτσι αυτή την εποχή δημιουργείται και η εικόνα του σατανά έχοντας δανειστεί πολλά στοιχεία από τον Ζωροαστρισμό.

Σε αυτό το σημείο θα προσπαθήσω να αναφέρω μερικά εισαγωγικά στοιχεία σχετικά με τις παραστάσεις που σχετίζονται με το πρόβλημα του κακού στην Παλαιά Διαθήκη και θα αναπτυχθούν στην μελέτη μας. Αρχικά θα πρέπει να αναφερθούμε στην μάχη των δυνάμεων του Χάους με τον Γιαχβέ, τον καιρό της δημιουργίας του κόσμου.⁴ Η λαϊκή αυτή παράσταση της μάχης χρησιμοποιήθηκε από προφήτες και ποιητές για να υμνήσουν τον δημιουργό Θεό.

Η εικόνα της μάχης της θεότητας με τις χαοτικές δυνάμεις είναι γνωστή στον Ισραήλ από το περιβάλλον του. Σε όλο τον ευρύτερο χώρο της Μέσης Ανατολής παρουσιάζονται οι επικεφαλές θεοί των εκάστοτε

---

³ Δ. Καϊμάκη, *Τα Χειρόγραφα του Κουμράν και η Θεολογία τους*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 158

⁴ Για το θέμα της μάχης των δυνάμεων του Χάους με τον Γιαχβέ βλ. Ιωβ 3,8, Ιωβ 7,12, Ιωβ 26,12 – 13, Ιωβ 40,15, Ιωβ 40,25 – 30, Ησ. 27,1, Ησ. 51,9, Ιεζ. 29,3 – 6, Ιεζ. 32,2 – 8, Ψ. 74, 12 – 17, Ψ. 89,10 – 11, Ψ. 91,13, Ψ. 104,25 – 26, Ψ. 148,7.

πανθέων να νικούν τις δυνάμεις αυτές. Στη Χαναάν έχουμε τον Βαάλ να νικάει τον Γιαμ που αποτελεί την προσωποποίηση του Ωκεανού, στη συνέχεια να νικιέται από τον Μοτ που συμβολίζει το θάνατο και με θαυματουργικό τρόπο επανέρχεται στην ζωή. Στη σύγκρουση που ξαναέγινε ο Βαάλ νικάει τον Μοτ και αναγνωρίζεται ως ο αρχηγός του πανθέου. Στη Βαβυλώνα ο Μαρδούκ αναγνωρίζεται ως ο αρχηγός του πανθέου μετά την νίκη του επί της Τιαμάτ, που αποτελεί προσωποποίηση του Ωκεανού.⁵ Οι εικόνες αυτές που υπάρχουν στο περιβάλλον του Ισραήλ, τον επηρέασαν με έναν τρόπο που τον έκανε να τις χρησιμοποιήσει για να υμνήσει τον Γιαχβέ. Δεν είναι πια ο Βαάλ ή ο Μαρδούκ που νικάει τις δυνάμεις του χάους, αλλά ο Γιαχβέ.

Οι δυνάμεις αυτές συνδέονταν για τον πιστό Εβραίο της προαιχμαλωσιακής εποχής με το κακό που προξενείται από φυσικές καταστροφές όπως λιμοί, σεισμοί και καταποντισμοί. Την περίοδο της αιχμαλωσίας και μετά πληροφορούμαστε για αυτή τη μάχη από τον Δευτεροσηαΐα, τους ψαλμούς και το βιβλίο του Ιώβ. Ο Θεός νικάει αυτές τις δυνάμεις και τις περιορίζει σε συγκεκριμένο μέρος ώστε να μην μπορούν να βλάψουν κανέναν. Έβαλε μάλιστα και φύλακες να τις φυλάνε ώστε να μην μπορέσουν ούτε και λίγο να αποχωρίσουν από τον περιορισμένο χώρο που τις έβαλε.⁶ Την εποχή της Αποκαλυπτικής Γραμματείας κάποια από τα νικημένα μυθολογικά τέρατα⁷ παρουσιάζονται ότι θα αποτελέσουν και την τροφή των αναστημένων ανθρώπων.⁸

Όπως αναφέραμε προηγουμένως το πρόβλημα του κακού είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την πίστη στην μεταθάνατο ζωή, άρα έχει έναν εσχατολογικό προσανατολισμό. Το θέμα των χαοτικών δυνάμεων μπορεί να συνδέεται με τη δημιουργία του κόσμου, αλλά από την στιγμή που

---

⁵ Δ. Καϊμάκης, *Η Θεολογία της Δημιουργίας*, ΕΕΘΣΘ 7, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 111 – 113

⁶ Ιωβ 7,12

⁷ Τα μυθολογικά αυτά τέρατα όπως προείπαμε, νικήθηκαν και περιορίστηκαν από τον Θεό κατά την δημιουργία του κόσμου. Η τελική καταστροφή τους θα γίνει με μία μάχη που θα πραγματοποιηθεί στα έσχατα σύμφωνα με το Ησ. 27,1. Η εικόνα αυτής της τελικής μάχης υπάρχει και στο βιβλίο του Δανιήλ. Οι χαοτικές δυνάμεις όμως έχουν πια απομυθοποιημένες μορφές και συνδέονται με διάφορα βασίλεια της εποχής. Περισσότερα για τα μυθολογικά τέρατα στο βιβλίο του Δανιήλ βλ. Ι. Στεφούλη, *Το βιβλίο του Δανιήλ και η προφητεία*. Φιλολογική, Ιστορική και Θεολογική Διερεύνηση, Δίδακτ. Διατρ., Θεσσαλονίκη 200, σ. 119.

⁸ Δ. Καϊμάκης, *Η Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και η θεολογία της*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 223 – 224.

αυτές έρχονται σε αντίθεση και μάχονται με τον Γιαχβέ θα πρέπει να τις εντάξουμε στη μελέτη μας.

Στη συνέχεια της μελέτης μας θα αναφερθούμε στους δαίμονες και τα πνεύματα. Οι δαίμονες είναι αρχαίες Χαναανιτικές θεότητες ή αναμνήσεις από την εποχή της ερήμου όπου υπάρχει γειτνίαση με άλλες θρησκείες και δεν υπάρχει αναπτυσμένος ο Γιαχβισμός.⁹ Αναφορά στους δαίμονες έχουμε από την εποχή του Μωυσή έως τον 8^ο αιώνα π.Χ όπου αναπτύσσεται ο καθαρός Γιαχβισμός.¹⁰ Μέχρι τότε παρατηρούμε ότι ο θρησκευτικός συγκρητισμός επιτρέπει ακόμα και την λατρεία των δαιμόνων ή κάποιων άλλων θεοτήτων της περιοχής που ζει ο Ισραήλ. Ο κατεξοχήν χώρος δράσης των δαιμόνων είναι η έρημος και γι αυτό ο Εβραίος την αποφεύγει. Όσο δεν πηγαίνει στην έρημο ή σε ερειπωμένες περιοχές νιώθει ασφαλής από την άποψη ότι δεν θα του επιτεθούν δαιμόνια.

Τα πνεύματα βλέπουμε ότι και αυτά αναφέρονται στην περίοδο πριν την αιχμαλωσία. Στην ιστορία του Σαούλ βλέπουμε τον επηρεασμό που έχει αυτός από το κακό πνεύμα,¹¹ στον τρόπο που αντιδράει και προσπαθεί να σκοτώσει τον Δαβίδ.¹² Στην εποχή του Αχαάβ ένα πνεύμα ξεγελάει του προφήτες του, με αποτέλεσμα αυτός να πεθάνει. Το πνεύμα αυτό βλέπουμε ότι είχε ως ρόλο να εξαπατάει.¹³ Στην περίπτωση του Αβιμέλεχ η σχέση του με τους Συχεμίτες μπερδεύεται από ένα κακό πνεύμα.¹⁴

Ο όφις που βλέπουμε στο βιβλίο της Γενέσεως¹⁵ παρουσιάζεται ως ένα πανέξυπνο ζώο και τίποτα παραπάνω. Την μεταιχμαλωσιακή εποχή και μέσω της Σοφιολογικής Γραμματείας βλέπουμε τον όφι να συνδέεται με την αμαρτία¹⁶ και τον διάβολο.¹⁷

Οι εκπεσόντες άγγελοι που γι αυτούς έχουμε περιορισμένη πληροφόρηση στο Γεν. 6 βλέπουμε ότι στην Αποκαλυπτική Γραμματεία

---

⁹ Δ. Καϊμάκης, *Θέματα Παλαιδιαθηκικής Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 83.

¹⁰ Για το θέμα των δαιμόνων βλ. Λευ. 17,7, Ησ. 13,21 - 22, Ησ. 34,14, Β' Βασ. 23,8, Β' Χρ. 34,29 - 32, Δτ. 32, 17, Ψ. 106, 37, Αρ. 21,6 - 9, Λευ. 16,20 - 25, Γωβ. 8,1-3, Γεν. 4,7, Ψ. 90,5 - 6.

¹¹ Α' Σαμ. 16,13 - 14

¹² Α' Σαμ. 18,10 - 11

¹³ Α' Βασ. 22,19 - 23

¹⁴ Κρ. 9,22 - 23

¹⁵ Γεν. 3

¹⁶ Σοφ. Σειρ. 21,2

¹⁷ Σοφ. Σολ. 2,24

είναι αυτοί που οδηγούν τον άνθρωπο στην αμαρτία και την κακία. Ακόμη είναι γνωστή η σύνδεση που κάνει ο Εβραϊός μεταξύ του αστρικού και του αγγελικού κόσμου. Έτσι η πτώση των αστεριών συνδέεται με την πτώση κάποιων αγγέλων. Η πτώση του Εωσφόρου στο Ησ. 14,12-15 δεν σχετίζεται με την πτώση του σατανά αλλά είναι μια προφητεία κατά του βασιλιά της Βαβυλώνας. Η πτώση του Σατανά παρουσιάζεται στην Αποκαλυπτική Γραμματεία και μεταφέρεται αργότερα και στον χώρο της Καινής Διαθήκης.

Η εικόνα του σατανά στην Παλαιά Διαθήκη μπορούμε να πούμε ότι δεν υπάρχει την προαιχμαλωσιακή εποχή και δημιουργείται μεταιχμαλωσιακά. Την εποχή αυτή ο σατανάς εμφανίζεται ως ένας άγγελος, ο οποίος είναι μέλος της ουράνιας αυλής του βασιλιά Γιαχβέ. Είναι μάλιστα σε προνομιούχο θέση σε σχέση με τους υπόλοιπους αγγέλους, αφού είναι σε θέση να περιπλανηθεί σε όλη τη γη ώστε να φέρει σε πέρας την αποστολή που του έδωσε ο Θεός. Οι υπόλοιποι άγγελοι περιορίζονται στο να επιβλέπουν ένα βασίλειο, να μεταφέρουν κάποιο μήνυμα ή να εκτελέσουν μια διαταγή του Θεού. Η αποστολή του σατανά είναι η ανακάλυψη των ανθρωπίνων αστοχιών και αμαρτιών και η άμεση αναφορά τους στον Γιαχβέ. Επιτελεί ακόμη το έργο του κατηγορού στο ουράνιο δικαστήριο.¹⁸

Εδώ θα πρέπει να πούμε ότι σκόπιμα δεν θα αναφερθούμε την δεύτερη σημασία του εβραϊκού όρου *satan*, ως έναν ανθρωπινό αντίπαλο των διαφόρων προσωπικοτήτων της Παλαιάς Διαθήκης αλλά και του ίδιου του εκλεκτού λαού του Θεού. Στην παρούσα μελέτη μας ενδιαφέρει να επικεντρώσουμε την έρευνα μας στο ουράνιο αυτό ον και στην εξέλιξη της εικόνας του μέσα από τα χωρία της Παλαιάς Διαθήκης που αναφέρονται σ' αυτό, ώστε να κατανοήσουμε την προέλευση της εικόνας που υπάρχει στην Καινή Διαθήκη και κατ' επέκτασιν σήμερα.

Ο σατανάς ως ένα ουράνιο ον παρουσιάζεται στην Παλαιά Διαθήκη στο Α' Χρ. 21,1 όπου υπάρχει η ιστορία της απογραφής του λαού από τον Δαβίδ, στον πρόλογο του βιβλίου του Ιώβ και στο Ζαχ. 3,1-5 όπου σε όραμα παρουσιάζεται ο σατανάς δίπλα στον αρχιερέα Ιησού έτοιμος να τον κατηγορήσει. Στην κατηγορία αυτή θα πρέπει να προστεθεί και το Σοφ. Σολ. 2,24 όπου έχουμε την σύνδεση του διαβόλου με τον όφι του Γεν. 3.

---

¹⁸ Δ. Καϊμάκης, *Θέματα Παλαιοδιαθηκικής Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 85

Χαοτικές Δυνάμεις

Ραχάβ

Η Ραχάβ (רַחַב) είναι ένα μυθολογικό τέρας το οποίο ανήκει στην κατηγορία των χαοτικών δυνάμεων που νίκησε ο Γιαχβέ κατά την δημιουργία. Πληροφορίες για την ύπαρξη της και την ήττα της από τον Γιαχβέ έχουμε στον Δευτεροσαΐα,¹⁹ στο βιβλίο του Ιώβ²⁰ και στους Ψαλμούς.²¹ Η Ραχάβ νικήθηκε κατά την δημιουργία και σκοτώθηκε όταν αρνήθηκε να διαχωρίσει τα ύδατα για να περάσει ο κυνηγημένος λαός του Θεού από την Ερυθρά Θάλασσα.²² Συγκεκριμένα βλέπουμε στα Ησ. 51,9 Ψ. 89,10 - 11 και Ιωβ 26,12 – 13 τη νίκη του Γιαχβέ επί της Ραχάβ. Σε αυτά τα χωρία η Ραχάβ παρουσιάζεται ως θαλασσοταραχή, την οποία ο Γιαχβέ την υποτάσσει και την γαληνεύει. Από το Ιωβ 9,13 πληροφορούμαστε ότι η Ραχάβ είχε ακολούθους, οι οποίοι τώρα στέκονται σκυμμένοι στα πόδια του Γιαχβέ.

Η εικόνα Ραχάβ χρησιμοποιήθηκε κάποια στιγμή για να συμβολίσει την Αίγυπτο. Αυτό συμβαίνει στο Ψ. 87,4. Η ταύτιση αυτή γίνεται γιατί στο Ησ.51,9 – 10 η νίκη επί της Ραχάβ συνδέεται με την έξοδο από την Αίγυπτο. Ακόμη στο Ησ. 30,7 βλέπουμε ότι η βοήθεια από την Αίγυπτο, σε μια ενδεχόμενη συμμαχία εναντίον των Ασσυρίων, είναι ανώφελη και μάταιη και γι αυτό ο προφήτης την ονομάζει «Ραχάβ υποταγμένη».

Στο Ψ. 40,5 το ουσιαστικό Ραχάβ χρησιμοποιείται σε πληθυντικό αριθμό. Οι Ραχαβίμ (רַחַבִּים) μεταφράζονται ως μάταιοι, στους οποίους δεν στρέφεται η ελπίδα του Ισραήλ. Αυτοί θα πρέπει να είναι ξένες θεότητες ή άνθρωποι εκπρόσωποι αυτών των θρησκειών. Αυτό που είναι σίγουρο είναι ότι ο Εβραίος ως μάταια θεωρεί την λατρεία των ειδώλων.²³

Σε τρεις από τις αναφορές που υπάρχουν στον μύθο της μάχης της Ραχάβ με τον Γιαχβέ, η νίκη του Θεού συνδέεται με τον έλεγχο των θαλασσίων υδάτων. Εδώ η M. K. Wakeman παρουσιάζει και μια άλλη

---

¹⁹ Ησ. 51,9

²⁰ Ιωβ 26,12 – 13

²¹ Ψ. 89,10 – 11

²² G. Davinson, *A Dictionary of Angels. Including the Fallen Angels*, New York 1971, σ. 239

²³ Δ. Καϊμάκη, *Σύντομο Υπόμνημα στους Ψαλμούς*, Αθήνα 2010, σ. 163

οπτική για το θέμα. Στα ίδια τρία χωρία η Ραχάβ φέρεται να σκοτώνεται από τον Γιαχβέ. Αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι ο Γιαχβέ πάταξε, συνέτριψε και κομματιάσε την Ραχάβ. Στηριζόμενη σ' αυτά τα χωρία υποστηρίζει ότι αφού ο Γιαχβέ σκότωσε την Ραχάβ ξεπήδησαν από το κομματιασμένο σώμα της αγριεμένα ύδατα. Αυτά ήταν που ο Θεός έπρεπε να περιορίσει και να γαληνεύσει. Υπέρ της άποψης της Wakeman συνηγορεί και το γεγονός ότι δεν υπάρχει ξανά αναφορά της Ραχάβ ως μυθολογικό τέρας, παρά μόνο με την απομυθοποιημένη μορφή και σύνδεση με την Αίγυπτο.²⁴

Λεβιαθάν

Ο Λεβιαθάν (𐤋𐤁𐤏𐤃) όπως η Ραχάβ είναι μια χαοτική δύναμη η οποία συνδέεται με το υγρό στοιχείο. Εικονίζεται ως δράκοντας με πολλά κεφάλια και όταν απομυθοποιείται συνδέεται με το ζωικό βασίλειο και συγκεκριμένα με τον κροκόδειλο. Ο Λεβιαθάν ως προσωποποίηση και αυτός της θάλασσας νικείται από τον Γιαχβέ, ύστερα από μάχη, τον καιρό της δημιουργίας. Ο Γιαχβέ δεν τον σκοτώνει όπως έκανε με την Ραχάβ, αντίθετα τον περιορίζει σε ένα συγκεκριμένο χώρο όπου θα μείνει μέχρι τα έσχατα. Τότε σε μία μάχη που θα γίνει ο Γιαχβέ θα τον ξανανικήσει και θα τον σκοτώσει.²⁵

Για τον Λεβιαθάν πληροφορούμαστε από το βιβλίο του Ησαΐα, τους Ψαλμούς και το βιβλίο του Ιώβ. Στο βιβλίο του Ησαΐα βλέπουμε ότι ο Λεβιαθάν παρουσιάζεται ως ένα φίδι που συστρέφεται και ξεφύγει αλλά και ως ένα δράκοντα της θάλασσας. Ο Θεός θα τον τιμωρήσει και θα τον σκοτώσει.²⁶ Όλα αυτά θα διαδραματιστούν την εποχή των εσχάτων. Εδώ βλέπουμε πως οι χαοτικές δυνάμεις έχουν και εσχατολογικό προσανατολισμό εκτός από θέμα που απασχολεί μόνο την δημιουργία του κόσμου.

Στους Ψαλμούς βλέπουμε τον Λεβιαθάν ως ένα μυθολογικό τέρας το οποίο έχει πολλά κεφάλια. Αυτή η εικόνα είναι επηρεασμένη από την

---

²⁴ M. K. Wakeman, *God's Battle with the Monster*, Leiden 1973, σ. 61

²⁵ K. van der Toorn, *DDD*, New York 1995, σσ. 956 – 964

²⁶ Ησ. 27,1

Ούγκαριτ. Εκεί παρουσιάζεται ο Λεβιαθάν να έχει επτά κεφάλια.²⁷ Ο μυθολογικός αυτός δράκοντας εμφανίζεται μετά την ήττα του από τον Γιαχβέ, να δίδεται ως τροφή στα ζώα της ερήμου.²⁸ Μια ακόμα εικόνα του Λεβιαθάν υπάρχει στο Ψαλτήρι. Αυτή τον εμφανίζει να επιζεί από την μάχη με τον Γιαχβέ και αφού εξημερώνεται, να γίνεται ένα παιχνίδι στα χέρια του Γιαχβέ.²⁹ Συγκεκριμένα παρουσιάζεται η φιλόξενη πια θάλασσα, που καμία σχέση δεν έχει με την εικόνα της Αβύσσου που προϋπήρχε, με διάφορα ζώα μέσα της και τον Λεβιαθάν που τοποθετήθηκε εκεί από τον Γιαχβέ ώστε να του προσφέρει διασκέδαση.³⁰

Στο βιβλίο του Ιώβ έχουμε και εδώ δυο εικόνες που σχετίζονται με τον Λεβιαθάν. Η πρώτη αφορά τον νικημένο Λεβιαθάν που δεν πεθαίνει στην μάχη παρά την συντριβή του, αλλά επιζεί και συνεχίζει να αποτελεί κίνδυνο για την δημιουργία.³¹ Η δεύτερη είναι μια τελείως απομυθοποιημένη εικόνα όπου ο Λεβιαθάν ταυτίζεται με τον κροκόδειλο. Ο θεός των αγκιστρώνει από την μύτη και παίζει μαζί του.³² Εδώ αυτό το παιχνίδι με τον Λεβιαθάν ίσως να συμβολίζει τον έλεγχο του Γιαχβέ πάνω στην θάλασσα και το φαινόμενο της παλίρροιας.³³ Ακόμη βλέπουμε ότι ο κροκόδειλος δεν σκοτώνεται αλλά αιχμαλωτίζεται. Ο αιχμαλωτισμένος Λεβιαθάν λοιπόν περιορίζεται και θα τιμωρηθεί σύμφωνα με το Ησ. 27,1 στα έσχατα.

Τέλος οι πληροφορίες που μας δίνονται στην Παλαιά Διαθήκη για τον Λεβιαθάν είναι αρκετά συγκεχυμένες σε σχέση με τις αναφορές που υπάρχουν για αυτόν στην Αποκαλυπτική Γραμματεία. Ο μύθος αυτού του τέρατος υπάρχει στο Α' Ενώχ 60,7 στο Β' Βαρούχ 29,4 και στο Δ' Έσδρας 6, 49. Σε αυτά παρουσιάζεται να έχει δημιουργηθεί την πέμπτη μέρα της δημιουργίας και να είναι ένα γυναικείο θηρίο της θάλασσας που έχει επτά κεφάλια. Ο Λεβιαθάν μαζί με τον Βεχεμώθ που αποτελεί ένα άλλο μυθολογικό τέρας, όχι της θάλασσας όπως ο Λεβιαθάν και η Ραχάβ αλλά

---

²⁷ Δ. Καϊμάκη, *Σύντομο Υπόμνημα στους Ψαλμούς*, Αθήνα 2010, σ. 263

²⁸ Ψ. 74, 12 – 17

²⁹ Δ. Καϊμάκη, *Ψαλώ τω Θεώ μου. Υπόμνημα σε Εκλεκτούς Ψαλμούς*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 93

³⁰ Ψ. 104,25 – 26

³¹ Ιωβ 3,8

³² Ιωβ 40,25 – 30

³³ M. K. Wakeman, *God's Battle with the Monster*, Leiden 1973, σ. 67

της ερήμου, θα αποτελέσουν την τροφή των αναστημένων ανθρώπων μετά την κρίση.³⁴

Ταννίν

Το ουσιαστικό tannin (תַּנִּין) αναφέρεται στο μυθολογικό εκείνο τέρας το οποίο νίκησε ο Γιαχβέ στη μάχη που έγινε τον καιρό της δημιουργίας. Στην Παλαιά Διαθήκη δεν συνδέεται με κάποιο υπαρκτό ζώο αλλά πρόκειται για έναν γενικό μυθολογικό όρο. Η tannin εμφανίζεται στο βιβλίο του Ησαΐα, σε ένα χωρίο που υπάρχει αναφορά και στην Ραχάβ, ως ένας δράκοντας που τρυπήθηκε από το ακόντιο του Θεού.³⁵ Σε άλλο σημείο εμφανίζεται πάλι ως δράκοντας (hattannin) ο οποίος ταυτίζεται με τον Λεβιαθάν και θα σκοτωθεί στα έσχατα.³⁶

Στο βιβλίο του Ιεζεκιήλ το ουσιαστικό πάλι εμφανίζεται με άρθρο μόνο που αυτή τη φορά μεταφράζεται όχι σαν δράκοντας, αλλά ως κροκόδειλος (קַרְנַיִם).³⁷ Αυτό συμβαίνει γιατί ο κροκόδειλος είναι ένα ζώο το οποίο λατρεύεται στην Αίγυπτο. Αυτό το γεγονός οδηγεί τον Ιεζεκιήλ να το χρησιμοποιήσει στις προφητείες κατά της Αιγύπτου. Στο Ιεζ. 29,3 – 6 βλέπουμε ότι ο Θεός θα τοποθετήσει αγκίστρια στα σαγόνια του κροκοδείλου. Ίδια εικόνα έχουμε και με τον Λεβιαθάν στο Ιωβ 40,25 – 30. Στο Ιεζ. 32,2 – 8 όπως και στο Ιεζ. 29,3 – 6 βλέπουμε ότι η tannin θα σκοτωθεί και θα αφεθεί στην έρημο για να γίνει τροφή για τα άγρια θηρία. Η ίδια εικόνα υπάρχει στο Ψ. 74,14, μόνο που ο Λεβιαθάν είναι η τροφή των άγριων θηρίων. Στο βιβλίο του Ιερεμία βλέπουμε τον Ναβουχοδονόσορα βασιλιά της Βαβυλώνας να ομοιάζει με δράκοντα (kattannin), σε μια προφητεία που αναφέρει ότι ο Θεός θα υποστηρίξει τον λαό του και θα εκδικηθεί για τα δεινά του.³⁸

Στους Ψαλμούς βλέπουμε ότι η tannin παρουσιάζεται ως τσακάλι, ως θαλάσσιο κήτος και ως δράκοντας. Συγκεκριμένα στο Ψ. 44,20 η tannin μεταφράζεται ως τσακάλι (יָד) και συνδέεται με έναν συγκεκριμένο τόπο.

---

³⁴ Δ. Καϊμάκη, *Η Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και η θεολογία της*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 223 – 224

³⁵ Ησ. 51,9

³⁶ Ησ. 27,1

³⁷ Ιεζ. 29,3 – 6. 32,2 – 8

³⁸ Ιερ. 51,34

Ο «τόπος των τσακαλιών» υποδηλώνει ότι είναι μια ερειπωμένη περιοχή. Το κείμενο σε αυτό τον στοίχο είναι ασαφές και οφείλεται στο γεγονός ότι δεν διασώζεται σε καλή κατάσταση. Το κείμενο των Ο' αντί για «τόπο τσακαλιών» έχει τόπο κακώσεως δηλαδή τόπο καταπίεσης. Εδώ πάλι υπάρχει σύνδεση με μια ερειπωμένη περιοχή στην οποία οι Εβραίοι έβρισκαν καταφύγιο όταν τους καταδίωκαν.³⁹ Στο Ψ. 91,13 το w^ttannin (תַּנִּינִי) μεταφράζεται ως δράκοντας και σε αυτό συμφωνεί και το κείμενο των Ο'. Στο Ψ. 148,7 το ουσιαστικό tannin χρησιμοποιείται σε πληθυντικό αριθμό (tanninim). Εδώ μεταφράζεται ως θαλάσσια κήτη τα οποία μαζί με τη θάλασσα και τη γη θα πρέπει να δοξάσουν τον Κύριο. Το κείμενο των Ο' αντί για θαλάσσια κήτη έχει δράκοντες.

Στο βιβλίο του Ιώβ βλέπουμε την tannin να παρουσιάζεται πάλι ως θαλάσσιο κήτος, το οποίο είναι περιορισμένο και φρουρείται. Αυτή την φορά όμως βλέπουμε ότι υπάρχει σύνδεση με τον αρχικό μύθο της χαοτικής δύναμης που έχασε στην μάχη με τον Θεό, περιορίστηκε σε συγκεκριμένο χώρο και για να μην ξεφύγει ο Γιαχβέ τοποθέτησε φρουρούς.⁴⁰ Σύνδεση με τα θαλάσσια κήτη υπάρχει και στο βιβλίο της Γενέσεως. Εκεί βλέπουμε ότι τα μεγάλα κήτη ('et-hattanninim עֵתְּ-חַטַּנִּינִים) δημιουργήθηκαν μαζί με άλλους ζωντανούς οργανισμούς που ζουν στο νερό, την τέταρτη μέρα.⁴¹

Το ουσιαστικό tannin σε πληθυντικό αριθμό υπάρχει και στο Δτ. 32,33 και στο Εξ. 7,12. Στην πρώτη περίπτωση το tanninim μεταφράζεται ως ερπετά. Αυτά είναι δηλητηριώδη και το δηλητήριο τους συμβολίζει το κρασί από τα σταφύλια των Γομόρων, στο τραγούδι του Μωυσή. Στην δεύτερη περίπτωση το tanninim μεταφράζεται ως φίδια, στην ιστορία της μετατροπής των ραβδιών του Ααρών και των μάγων του Φαραώ σε αυτά.

Με βάση τα παραπάνω ήμαστε σε θέση να υποστηρίξουμε ότι η tannin δεν είναι το κύριο όνομα μιας εκ των χαοτικών δυνάμεων, όπως έχουμε στην περίπτωση της Ραχάβ και του Λεβιαθάν. Συνδέεται γενικά με την εικόνα του μυθολογικού τέρατος το οποίο ο Γιαχβέ νίκησε κατά την δημιουργία, αλλά δεν αποτελεί όνομα του. Στα χωρία που περιέχεται και υπάρχει αναφορά στον πρωταρχικό μύθο δεν βλέπουμε να μας προσφέρει κάποια νέα πληροφορία σχετικά με την τύχη των χαοτικών

---

³⁹ Δ. Καϊμάκη, *Σύντομο Υπόμνημα στους Ψαλμούς*, Αθήνα 2010, σ. 177

⁴⁰ Ιωβ 7,12

⁴¹ Γεν. 1,21

δυνάμεων. Στα υπόλοιπα χωρία βλέπουμε αυτό το μυθολογικό πλάσμα να χρησιμοποιείται για να συμβολίσει τις διάφορες εθνότητες, άλλοτε την Αίγυπτο και άλλοτε την Βαβυλώνα, που καταπιέζουν τον λαό του Θεού.

Βεχεμώθ

Ο Βεχεμώθ (𐎧𐎺𐎠𐎫) είναι ένα μυθολογικό θηρίο και ανήκει στην κατηγορία των χαοτικών δυνάμεων. Αντίθετα με τις υπόλοιπες χαοτικές δυνάμεις που είδαμε μέχρι τώρα στην ενότητα μας, ο Βεχεμώθ δεν συνδέεται με το υγρό στοιχείο αλλά με την γη.⁴² Πληροφορούμαστε για αυτόν από το βιβλίο του Ιώβ⁴³ σε ένα χωρίο που προηγείται της αναφοράς στον Λεβιαθάν. Συγκεκριμένα βλέπουμε τον Βεχεμώθ να παρουσιάζεται στο Ιώβ 40,15 ως ένας ιπποπόταμος, ο οποίος είναι δημιουργημα του Θεού και μονάχα ο Θεός μπορεί να τον δαμάσει.⁴⁴

Αρκετοί ερμηνευτές όπως οι Hoffman, Budde, Duhn, Peake, S.R. Driver, Gray, Dhorme, Kissane, Holscher, Fohrer κ.α. θεώρησαν ότι ο Βεχεμώθ όπως και ο Λεβιαθάν δεν είχαν σχέση με μυθολογικά τέρατα αλλά ήταν απλά ζώα.⁴⁵ Η παρουσία του Βεχεμώθ και του Λεβιαθάν στο ίδιο κείμενο έκανε άλλους ερμηνευτές να δουν σύνδεση με βαβυλωνιακούς μύθους. Αυτοί υποστηρίζουν ότι ο Βεχεμώθ ως μυθολογικό θηρίο της γης και ο Λεβιαθάν της θάλασσας, συνδέονται άλλοτε με τον Apsu και άλλοτε με τον Kingu σε σχέση πάντα με την Tiamat. Στο βαβυλωνιακό έπος Enuma Elis ο Apsu παρουσιάζεται ως ο σύντροφος της Tiamat και αποτελεί αντίθεση μεταξύ του γλυκού και του αλμυρού νερού.⁴⁶ Στη διαμάχη μεταξύ των ερμηνευτών αν ο Βεχεμώθ και ο Λεβιαθάν αποτελούσαν μυθολογικά τέρατα ή πραγματικά ζώα, ο P. R. Ackroyd θεωρεί ότι στο χωρίο αυτό του Ιώβ υπάρχουν και τα δυο. Δηλαδή γίνεται ένας συνδυασμός και των δύο μορφών στο χωρίο.⁴⁷

---

⁴² G. Davinson, *A Dictionary of Angels. Including the Fallen Angels*, New York 1971, σσ. 72 – 73

⁴³ Ιώβ 40,15

⁴⁴ Ιώβ 40,19

⁴⁵ J. V. K. Wilson, “A Return to the Problems of Behemoth and Leviathan”, VT 25, τ. 1, σσ. 3 – 4

⁴⁶ M. K. Wakeman, *God's Battle with the Monster*, Leiden 1973, σ. 113 – 115

⁴⁷ P. R. Ackroyd, *Israel Under Babylon and Persia*, London 1970, σσ. 323 – 324

Στο βιβλίο του Ιώβ ο Βεχεμώθ (תִּבְמֹתַי) και ο Λεβιαθάν (לִיָּוִת) παρουσιάζονται ως μυθολογικά τέρατα αρσενικού γένους. Η Ιουδαϊκή παράδοση παρουσίασε τον Λεβιαθάν να έχει δημιουργηθεί την πέμπτη μέρα της δημιουργίας, ως άρχοντας των ζώων της θάλασσας και τον Βεχεμώθ την έκτη μέρα, ως άρχοντας των πλασμάτων της στεριάς. Αρχικά τα δύο αυτά τέρατα είχαν συντρόφους. Οι γυναίκες σύντροφοι τους καταστράφηκαν από τον Θεό, μετά από τον φόβο ότι μπορεί σε μια διαμάχη τους να καταστρέψουν τον κόσμο.⁴⁸ Τα αρσενικά μυθολογικά τέρατα στην Αποκαλυπτική Γραμματεία και συγκεκριμένα στο βιβλίο του Ενώχ παρουσιάζονται ότι θα αποτελέσουν την τροφή των δικαίων που θα αναστηθούν και θα ζήσουν σε έναν επίγειο κήπο.⁴⁹

---

⁴⁸ L. Drewer, "Leviathan, Behemoth and Ziz: A Cristian Adaption", JWCI 44, 1981, σ. 151

⁴⁹ Δ. Καϊμάκη, *Η Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και η θεολογία της*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 75

Δαιμονικές Δυνάμεις

Η αμαρτία ως θηρίο

Στο βιβλίο της Γένεσης έχουμε μια περίεργη ιστορία. Ο Θεός αφού δεν έδειξε ευμένεια στην θυσία του Κάιν, αυτός εξοργίστηκε. Μετά ο Θεός μιλάει στον Κάιν και λέει ότι αν δεν πράξει το καλό η αμαρτία δεν παύει να παραμονεύει σαν θηρίο στην πόρτα.⁵⁰ Η εικόνα αυτή προβλημάτισε του ερμηνευτές.

Ο G. von Rad θεωρεί ότι το κείμενο προβάλλει την αμαρτία ως μια δύναμη που δρα έξω και πάνω στον άνθρωπο. Περιμένει καρτερικά τον άνθρωπο ώστε να τον κάνει κτήμα της.⁵¹ Άλλοι ερμηνευτές θεωρούν ότι η αμαρτία προσωποποιείται σε έναν δαίμονα που δρα στις εισόδους των σπιτιών. Αν και στην Παλαιά Διαθήκη δεν υπάρχει παράλληλο κείμενο ώστε να μας βοηθήσει στην ερμηνεία του, η εικόνα τέτοιων δαιμόνων υπάρχει στον περιβάλλοντα χώρο του Ισραήλ.

Η Ασσυροβαβυλωνιακή δαιμονολογία, η οποία επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την πίστη για τους δαίμονες που είχε ο Ισραήλ, περιέχει έναν τέτοιο δαίμονα. Αυτός ήταν ο Rabitzu, ο οποίος θεωρούνταν ως ο άρχοντας του κάτω κόσμου και είχε έναν ολόκληρο στρατό από δαίμονες να τον ακολουθούν. Το όνομα του Rabitzu έχει ως ρίζα το «ο παραμονεύων», δηλαδή αυτόν που παραμονεύει. Η εβραϊκή λέξη για αυτόν είναι Robetz (רֹבֵץ).⁵²

Sedim

Για τους δαίμονες Sedim (שֵׁדִים) γίνεται αναφορά σε δύο μόνο χωρία της Παλαιάς Διαθήκης. Η πρώτη στο τραγούδι του Μωυσή που

---

⁵⁰ Γεν. 4,7

⁵¹ G. von Rad, *Genesis*, μτφρ. J. H. Marks, London 1961, σσ. 101 - 102

⁵² W. O. E. Oesterley και T. H. Robinson, *Hebrew Religion. Its origin and development*, London 1966, σσ. 116 – 117. S. H. T. Page, *Powers of Evil: a Biblical Study of Satan and Demons*, Grand Rapids 1995, σ. 74

υπάρχει στο Δευτερονόμιο⁵³ και η δεύτερη στους Ψαλμούς.⁵⁴ Στην πρώτη περίπτωση πληροφορούμαστε ότι ο λαός πρόσφερε σ' αυτούς θυσία, ενώ αυτοί δεν είναι θεοί. Ενώ στην δεύτερη την προσφορά της θυσίας που ήταν μικρά παιδιά.

Το όνομα Sedim θυμίζει πολύ τις Ασσυριακές θεότητες Sedu. Αυτές συμβολίζονταν με τεράστιους ταύρους οι οποίοι τοποθετούνταν στις εισόδους των παλατιών και θεωρούνταν ότι τα προστάτευαν.⁵⁵ Οι θεότητες αυτές αν λατρεύονταν από τον λαό του Ισραήλ, μετά την απαγόρευση της λατρείας των ειδώλων και τη σύνδεση τους με την δαιμονική λατρεία, αυτές μετατρέπονται σε δαίμονες.

Se'irim

Μετά από διαταγή του Θεού ο Μωυσής εμφανίζεται ενώπιον του λαού και τους μεταφέρει την απαίτηση να μην προσφέρουν λατρεία στους δαίμονες. Για την συγκεκριμένη πρακτική πληροφορούμαστε στο Λευιτικό.⁵⁶ Η απαγόρευση μας δείχνει ότι αποτελούσε συχνό φαινόμενο η προσφορά λατρείας στους Se'irim που ήταν δαίμονες.

Οι Se'irim (שֵׁרִים) αποτελούν πληθυντικό αριθμό του Sa'ir (שֵׁיר) και κυριολεκτικά έχουν την σημασία του τριχωτού – μαλλιαρού όντος. Οι ερμηνευτές μεταφράζουν τους Se'irim ως δαίμονες και ως σατύρους.⁵⁷ Η δεύτερη ερμηνεία είναι επηρεασμός από την ελληνική μυθολογία και οφείλεται στο γεγονός ότι οι Se'irim παρουσιάζονται ως τραγόμορφοι δαίμονες. Ενώ ο σάτυρος στην ελληνική μυθολογία είναι ένα φανταστικό ον που αποτελείται εν μέρει από άνθρωπο και εν μέρει από τράγο, οι Se'irim παρουσιάζονται ως πραγματικά όντα.⁵⁸

Στο βιβλίο του Ησαΐα παρουσιάζονται αυτοί οι δαίμονες να χορεύουν στην κατεστραμμένη Βαβυλώνα που θα είναι ακατοίκητη από

---

⁵³ Δτ. 32, 17

⁵⁴ Ψ. 106, 37

⁵⁵ M. J. Gruenthaner, "The Demonology of the Old Testament", CBQ 6, 1944, σ. 22.

G. Davinson, *A Dictionary of Angels. Including the Fallen Angels*, New York 1971, σ. 264

⁵⁶ Λευ. 17,7

⁵⁷ S. L. Shearman και J. B. Curtis, "Divine-Human Conflicts in the Old Testament", JNES 28, τ. 4, 1969, σ. 234

⁵⁸ S. H. T. Page, *Powers of Evil: a Biblical Study of Satan and Demons*, Grand Rapids 1995, σ. 68 - 71

ανθρώπους και κατοικήσιμη πια μόνο από δαίμονες.⁵⁹ Ίδια εικόνα υπάρχει και στην καταστροφή της Εδώμ. Η πόλη θα ερημώσει και θα γίνει μέρος που θα διαμένουν γενικά οι δαίμονες και μεταξύ τους οι Se'irim.⁶⁰

Στο Β' Βασιλέων βλέπουμε ότι υπήρχε διαδεδομένη η λατρεία τους, παρά την απαγόρευση του Μωσή. Η λατρεία αυτή συνδέθηκε με την προσφορά θυσίας στα υψηλά, τα οποία καταστράφηκαν με την μεταρρύθμιση του Ιωσία⁶¹.

Τον καιρό της ερήμου οι Se'irim λατρεύονταν ως θεότητες ή λόγω της μορφής του τράγου συμβόλιζαν θεότητες.⁶² Κάτι παρόμοιο με την λατρεία των μοσχαριών. Όταν εμφανίστηκε το μήνυμα των προφητών περί της μοναδικότητας του Θεού, οι Se'irim μετατρέπονται από θεότητες σε δαίμονες.⁶³

Αυτό που συμπεραίνουμε από τα προαναφερόμενα είναι ότι οι δαίμονες Se'irim είναι δαίμονες των έρημων περιοχών. Εμφανίζονται να λατρεύονται από τον καιρό της ερήμου μέχρι τα χρόνια του Ιωσία. Ως ο τόπος διαμονής αυτών των δαιμονίων είναι όλες οι έρημες περιοχές δηλαδή η έρημος και ερειπωμένες πόλεις μετά την καταστροφή τους.

Azazel

Την ημέρα του Εξιλασμού δυο τράγοι έχουν οριστεί ως προσφορά για την άφεση των αμαρτιών. Ο ένας είναι για τον Γιαχβέ και ο δεύτερος για τον Azazel (אִזְאֵזֶל). Ο Ααρών αφού εξομολογηθεί στον τράγο τις αμαρτίες τις δικές του και του λαού, στέλνει τον τράγο στην έρημο στον Azazel. Ύστερα αφού ακολουθήσει κάποιες πρακτικές καθαρότητας θα θυσιάσει τον άλλο τράγο στον Γιαχβέ.⁶⁴

Ο όρος Azazel αν μεταφραστεί κυριολεκτικά έχει την σημασία της ολικής άφεσης. Αυτό οδήγησε ορισμένους ερμηνευτές να υποστηρίξουν

---

⁵⁹ Ησ. 13,21

⁶⁰ Ησ. 34,14

⁶¹ Β' Βασ. 23,8 και Β' Χρ. 34,29 – 32

⁶² Στα χρόνια του Ιεροβοάμ βλέπουμε να υπάρχει αυτή η λατρεία των Se'irim. Ι Ιεροβοάμ κατασκεύασε θυσιαστήρια και διόρισε ιερείς γι' αυτή την λατρεία σύμφωνα με το Β' Χρ. 11,15.

⁶³ W. O. E. Oesterley και T. H. Robinson, *Hebrew Religion. Its origin and development*, London 1966, σσ. 112 – 113. C. H. Toy, "Evil Spirits in the Bible", JBL 9, 1890, σ. 18

⁶⁴ Λευ. 16,20 – 25

ότι δεν υπάρχει ο Azazel ως πρόσωπο, αλλά ο τράγος ελευθερωνόταν στην έρημο έχοντας φορτωθεί όλα τα αμαρτήματα του Ισραήλ. Με την κίνηση αυτή τα αμαρτήματα απομακρύνονταν και αφαιρούνταν από τους ίδιους.⁶⁵ Η άποψη αυτή όμως έρχεται σε αντίθεση με το βιβλικό κείμενο που ορίζει ότι ο τράγος θα οδηγηθεί από συγκεκριμένο άνθρωπο⁶⁶ που είχε ορίσει η κοινότητα για αυτόν τον σκοπό, στον Azazel.⁶⁷ Ακόμα αυτή η αντίθετη άποψη ισχυροποιείται από το γεγονός ότι υπάρχει διαφορά στους δυο τράγους, ο πρώτος για τον Γιαχβέ και ο δεύτερος για τον Azazel. Από την στιγμή που το Γιαχβέ είναι το όνομα του Θεού, θα πρέπει αντίστοιχα και το Azazel να είναι κύριο όνομα και να αντιπροσωπεύει μια ξεχωριστή οντότητα.

Ο Azazel αρχικά θεωρούταν θεότητα των κοπαδιών και το τελετουργικό που υιοθετήθηκε για την λατρεία του ήταν κάποιας θεότητας της ερήμου. Αυτό οδήγησε στην συνέχεια στο να μετατραπεί ο Azazel από θεότητα σε δαίμονα της ερήμου.⁶⁸ Η έρημος άλλωστε αποτελεί τόπο δράσης των δαιμόνων όπως βλέπουμε και από την παρουσία των Se'irim εκεί.⁶⁹ Αργότερα η εικόνα που υπάρχει για τον Azazel ξανά αλλάζει. Στην Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και συγκεκριμένα στο βιβλίο του Ενώχ ο Azazel φέρεται να είναι ένας άγγελος ο οποίος εξέπεσε. Είναι ο αρχηγός μιας κατηγορίας εκπεσόντων αγγέλων οι οποίοι δίδαξαν ακατάλληλα για τους ανθρώπους πράγματα. Μερικά είναι η μαγεία, η αστρολογία, ο καλλωπισμός των γυναικών και η κατασκευή όπλων.⁷⁰

Λίλιθ

Στην προφητεία κατά της Εδώμ που περιλαμβάνεται στο βιβλίο του Ησαΐα περιγράφεται εκτός από τους τραγόμορφους δαίμονες Se'irim

---

⁶⁵ M. J. Gruenthaner, *"The Demonology of the Old Testament"*, CBQ 6, 1944, σ. 24

⁶⁶ Λευ. 16,22.

⁶⁷ I. K. Κορναράκη, *"Βιβλικά Ψυχογραφήματα"*, ΕΕΘΣΘ 18, παρ. 18, 1975, σ. 121

⁶⁸ A. Lods, *Ο Ιουδαϊσμός σαν πρόδρομος του Χριστιανισμού*, μτφρ. Ε. Μορφίνη, Αθήνα 1978, σσ. 213 – 215. W. O. E. Oesterley και T. H. Robinson, *Hebrew Religion. Its origin and development*, London 1966, σσ. 113 – 114. K. van der Toorn, *DDD*, New York 1995, σ. 240 - 248

⁶⁹ Λευ. 17,7

⁷⁰ Δ. Καϊμάκη, *Η Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και η θεολογία της*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 222. P. D. Hanson, *"Rebellion in Heaven, Azazel, and Euhemeristic heroes in 1 Enoch 6 – 11"*, JBL 96, τ. 2, 1977, σσ. 195 – 233.

(רַעְוָה) και η δαίμονας Λίλιθ (לִילִית).⁷¹ Ο τόπος κατοικίας της όπως βλέπουμε στο βιβλίο του Ησαΐα είναι οι ερειπωμένες περιοχές. Κατά το παρελθόν η λέξη Λίλιθ μεταφράστηκε σε τέρας η πλάσμα της νύχτας. Αυτός ήταν και ο λόγος που θεωρήθηκε γυναίκα δαίμονας που δρα κατά τις νυχτερινές ώρες. Η εικόνα αυτή της Λίλιθ είναι γνωστή στο χώρο της αρχαίας Μέσης Ανατολής.

Στην Ασσυροβαβυλωνιακή δαιμονολογία είναι γνωστή η εικόνα τις Λίλιθ και πιθανόν από εκεί θα πρέπει ο Ισραήλ να την δανείστηκε. Εκεί βλέπουμε ότι υπάρχει μια τριάδα δαιμόνων. Ο Lilu ήταν ο αρσενικός δαίμονας, Lilitu ο θηλυκός και Ardat Lili το δημιούργημα αυτών των δυο. Η Λίλιθ απαντά στον δεύτερο δαίμονα, τον γυναικείο. Θεωρούταν ότι είχε την ικανότητα να πετά και γι' αυτό εικονιζόταν στις σκέψεις των πιστών ως ένας γυναικείος δαίμονας με φτερά.⁷² Τέτοια εικόνα υπάρχει και σε μια σουμεριακή πλάκα που χρονολογείται περίπου στο 2000 π.Χ και περιέχει μέρος το έπους του Γκιλγκαμές. Εκεί παρουσιάζεται η Λίλιθ να έχει χτίσει φωλιά πάνω στο δένδρο Hulurru. Μετά το κόψιμο αυτού του δένδρου η Λίλιθ διαφεύγει πετώντας στην έρημο.⁷³

Στον ύστερο Ιουδαϊσμό η Λίλιθ φέρεται να είναι αρχηγός μιας εκ των τριών τάξεων δαιμόνων που έχει αναπτυχθεί στη Ιουδαϊκή Δαιμονολογία. Τα μέλη αυτής της τάξης καλούνται Lilin και έχουν πάρει το όνομα τους από αυτήν. Η ίδια η Λίλιθ εμφανίζεται ως ένας δαίμονας με ανθρώπινη μορφή, ως μια πανέμορφη γυναίκα η οποία έχει μακριά μαλλιά και ξελογιάζει τους άνδρες. Θεωρείται ως υπεύθυνη για τον θάνατο πολλών νέων παιδιών ενώ αποτελούσε κίνδυνο κατά την διάρκεια της γέννας. Σε καμία εκ των παραδόσεων η Λίλιθ δεν εμφανίζεται να αποτελεί κίνδυνο για το γυναικείο φύλο.⁷⁴

---

⁷¹ Ησ. 34,14

⁷² K. van der Toorn, *DDD*, New York 1995, σ. 273 – 276. M. J. Gruenthaner, “*The Demonology of the Old Testament*”, *CBQ* 6, 1944, σ. 24. Η Τριάδα των Βαβυλωνιακών δαιμόνων έχει επηρεαστεί από το Σουμεριακό Lil που έχει την σημασία του δυνατού ανέμου. Αρχικά αυτοί θα θεωρούνταν ως δαίμονες της θύελλας αλλά πιθανόν από λανθασμένη μετάφραση θεωρήθηκαν ως δαίμονες της νύχτας. Περισσότερα βλ. S. L. Shearman και J. B. Curtis, “*Divine-Human Conflicts in the Old Testament*” *JNES* 28, τ. 4, 1969, σ. 234

⁷³ S. H. T. Page, *Powers of Evil: a Biblical Study of Satan and Demons*, Grand Rapids 1995, σσ. 72 - 73

⁷⁴ W. O. E. Oesterley και T. H. Robinson, *Hebrew Religion. Its origin and development*, London 1966, σ. 117. P. A. Nordell, “9. *Angels, Demons, etc.*”, *The Old Testament Student* 8, 1889, σ. 345. Η Λίλιθ εδώ έχει την ίδια ακριβώς εικόνα με το πρωτότυπο της Lilitu. Η Lilitu μαζί

Διάφοροι ζώομορφοι Δαίμονες στο Ησ. 13,21 – 22

Στο Ησ. 13,21 – 22 γίνεται λόγος για διάφορους δαίμονες οι οποίοι έχουν μορφή ζώου και ζουν σε έρημες ή εγκαταλειμμένες περιοχές. Ήδη έχουμε αναφέρει τους Se'irim οι οποίοι είναι τραγόμορφοι δαίμονες.

Οι δαίμονες Ziyyim (זִיִּים) είναι μια κατηγορία δαιμόνων που παρουσιάζονται σ' αυτό το βιβλικό κείμενο και μεταφράζονται ως άγρια θηρία της ερημιάς. Η λέξη Ziyyim έχει ρίζα την έννοια της ξηρότητας. Η ξηρασία είναι χαρακτηριστικό της ερήμου. Οπότε αυτοί οι δαίμονες όπως και οι Se'irim είναι δαίμονες της ερήμου. Στο βιβλικό κείμενο δεν μας γίνεται γνωστό το ζώο με το οποίο συνδέεται, παρά μόνο ότι είναι ένα θηρίο της ερημιάς. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι είναι ένα πραγματικό ζώο το οποίο το φοβόντουσαν ότι θα τους προξενήσει κακό και το οποίο πίστευαν ότι είναι ενσάρκωση ενός δαίμονα.

Στην ίδια κατηγορία με του Ziyyim ανήκουν και οι 'Ochim (אֲחִים). Αυτοί παρουσιάζονται σε πληθυντικό αριθμό και έχουν ως ρίζα το ρήμα «ουρλιάζω». Ο Delitzsch θεωρεί ότι υπάρχει επηρεασμός από την ασσυριακή λέξη 'ahu που σημαίνει τσακάλι. Ακόμη παρουσιάζονται κάποια όντα με το όνομα Benoth Ya'anam (בְּנוֹת יָאֲנָם). Η μετάφραση του εβραϊκού πρωτοτύπου της βιβλικής εταιρίας μεταφράζει αυτά τα όντα ως στρουθοκαμήλους. Η έκδοση τον Ο' τα παρουσιάζει ως Σειρήνες και τις τοποθετεί στην κατηγορία των δαιμόνων. Σήμερα είναι αλήθεια ότι μας παραξενεύει η εικόνα της στρουθοκαμήλου στην Παλαιστίνη, αλλά εκείνα τα χρόνια υπήρχαν αυτά τα ζώα σε όλη την ευρύτερη περιοχή της Ασίας. Υπάρχουν ακόμη και οι 'Lygim και οι Tannim. Οι πρώτοι συνδέονται με κάποια αρπακτικά πτηνά ενώ οι δεύτεροι με τσακάλια.⁷⁵

Δαίμονες στον Ψ. 91 (90)

Στους στίχους 5 – 6 διαβάζουμε: « Απ' της νυχτιάς το ρίγος δεν θα φοβηθείς ούτε τη μέρα από αιφνίδιο βέλος, από καταστροφή που στο

με την Lamashtu θεωρούνται ότι επιτίθονταν σε παιδιά. Περισσότερα βλ. H. W. F. Saggs, *The Encounter with the Divine in Mesopotamia and Israel*, London 1978, σ. 99

⁷⁵ W. O. E. Oesterley και T. H. Robinson, *Hebrew Religion. Its origin and development*, London 1966, σσ. 214 – 215

σκοτάδι έρχεται, ή από πανούκλα που θερίζει μέρα μεσημέρι». Πριν υπεισέρθουμε στην ανάλυση του ψαλμικού κειμένου ας αναφέρουμε λίγα πράγματα για τον ψαλμό. Ο ψαλμός ανήκει στην κατηγορία των δεήσεων του λαού. Αποτελεί ένα λατρευτικό κείμενο το οποίο χρησιμοποιούταν σε πένθιμες τελετές.⁷⁶ Ο ψαλμός αυτός θα πρέπει να έχει γραφτεί την εποχή της Σοφιολογικής Γραμματείας, γιατί χρησιμοποιεί την διδασκαλία των σοφών σε σχέση με την προστασία των δικαίων. Η προστασία αυτή αφορά πάντων των ειδών εχθρούς, ανθρώπινους ή ακόμα και δαιμονικούς.

Στους στίχους που προαναφέραμε βλέπουμε να γίνεται αναφορά σε δαιμονικές δυνάμεις.⁷⁷ Το ρίγος ή απλά ο τρόμος της νύχτας αναφέρεται στη δαίμονα Λίλιθ.⁷⁸ Το ότι δεν αναφέρονται τα ονόματα αλλά κάποιες ιδιότητες που είχαν αυτοί οι δαίμονες, στηρίζεται πρώτα στο γεγονός ότι πρόκειται για λατρευτικό κείμενο προς τον Γιαχβέ και μετά στο ότι φοβούνται να το αναφέρουν λόγω της δύναμης που έχει η επίκληση του ονόματος. ο πιστός φοβάται λοιπόν ότι με την επίκληση του ονόματος του δαίμονα κινδυνεύει να τον καλέσει κοντά του.

Το αιφνίδιο βέλος της μέρας είναι οι βλαβερές ακτίνες του ήλιου. Αυτές μπορούν να προκαλέσουν ηλίαση, πονοκεφάλους και άλλες αρρώστιες, τις οποίες οι πιστοί θεωρούσαν ότι οφείλονται σε κάποιον δαίμονα. Η πανούκλα που θερίζει μέρα μεσημέρι αποτελεί και αυτή ασθένεια η οποία αποδίδεται σε ενέργειες κάποιου δαίμονα.⁷⁹

Στην Παλαιά Διαθήκη βλέπουμε ότι όλες οι ασθένειες ακόμα και οι λοιμώδεις οφείλονται στον Θεό. Το γεγονός ότι στο ψαλμικό κείμενο αποδίδονται σε ενέργειες δαιμόνων και όχι στον Θεό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο ψαλμωδός χρησιμοποιεί κάποιες λαϊκές δοξασίες.⁸⁰

Ασμοδαίος

Ο δαίμονας Ασμοδαίος παρουσιάζεται στο βιβλίο του Τωβίτ. Αυτό πιθανόν γράφηκε στα αραμαϊκά, γύρω στο 200 π.Χ στην περιοχή της

---

⁷⁶ Δ. Καϊμάκη, *Ψαλώ τω Θεώ μου*. Υπόμνημα σε Εκλεκτούς Ψαλμούς, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 30

⁷⁷ Δ. Καϊμάκη, *Σύντομο Υπόμνημα στους Ψαλμούς*, Αθήνα 2010, σ. 318

⁷⁸ W. O. E. Oesterley, *The Psalms*, London 1955, σσ. 408 - 409

⁷⁹ W. O. E. Oesterley και T. H. Robinson, *Hebrew Religion. Its origin and development*, London 1966, σσ. 119 - 120

⁸⁰ Β. Μ. Βελλά, *Εκλεκτοί Ψαλμοί*, Αθήνα 1996, σσ. 296 - 297

Παλαιστίνης.⁸¹ Αποτελεί μια οικογενειακή ιστορία που περιέχει δυο διαφορετικά δράματα. Το πρώτο αφορά των Τωβίτ ο οποίος είναι αιχμάλωτος στην Νινευή και το δεύτερο την συγγενή του Σάρρα η οποία είναι μεταφορικά αιχμάλωτη του δαίμονα Ασμοδαίου. Συγκεκριμένα η Σάρρα είχε παντρευτεί επτά φορές αλλά κάθε φορά την πρώτη νύχτα του γάμου ο δαίμονας Ασμοδαίος από την αγάπη που είχε προς την ίδια, σκότωνε τον εκάστοτε σύντροφο της.⁸² Έτσι ο γάμος δεν ολοκληρωνόταν. Η Σάρρα έγινε περιγελος μέχρι και των σκλάβων του σπιτιού⁸³ και τότε είναι που ζητάει όπως και ο Τωβίτ για διαφορετικούς όμως λόγους, από τον Θεό να της αφαιρέσει την ζωή. Ο Θεός επεμβαίνει στην ιστορία και στέλνει τον άγγελο Ραφαήλ να οδηγήσει τον Τωβία, γιο του Τωβίτ στην Σάρρα με σκοπό να την παντρευτεί.⁸⁴

Ο Τωβίας αφού παντρεύτηκε την Σάρρα προχωράει σε μια εξορκιστική πρακτική που του είχε υποδείξει ο άγγελος Ραφαήλ. Κάιει τα εντόσθια ενός ψαριού που είχε πιάσει προηγουμένως και αυτή η πράξη οδηγεί τον δαίμονα Ασμοδαίο να διαφύγει προς την άνω Αίγυπτο. Εκεί ο δαίμονας δέθηκε από τον άγγελο Ραφαήλ.⁸⁵

Η ονομασία του δαίμονα Ασμοδαίου θυμίζει πολύ τον Aeshma Daeva που αποτελεί δημιούργημα του Angra Mainyu, θεού του κακού στον Ζωροαστρισμό. Ο Aeshma Daeva στα Γαθικά κείμενα παρουσιάζεται ως ένας δαίμονας ο οποίος είναι φορέας της κακίας και της δυστυχίας στον κόσμο. Κύριος σκοπός του είναι να επηρεάσει τους ανθρώπους ώστε να συμπεριφέρονται ως δημιουργήματα του Angra Mainyu. Οι πιστοί του Ahura Mazda, που αποτελεί την θεότητα του καλού στον Ζωροαστρισμό, τον φοβόντουσαν και είχαν αναπτύξει τρόπους ώστε να τον εκδιώκουν. Θεωρούσαν ότι είναι ο δαίμονας που κυρίως εξαπατούσε τους ανθρώπους αλλά τους προκαλούσε και μέθη. Στην εξέλιξη του Ζωροαστρισμού μετατρέπεται σε έναν από τους αρχηγούς των κακών δυνάμεων.

Ο συντάκτης του βιβλίου είναι σε θέση να γνωρίζει αυτή την εικόνα του Ζωροαστρισμού και αν δανείζεται από αυτόν το όνομα αλλάζει όλες τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά του. Συγκεκριμένα ο Ασμοδαίος δεν

---

⁸¹ Δ. Καϊμάκης, *Σύντομη Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη*. Επιλογή ενοτήτων από τη Βίβλο της Ιερουσαλήμ, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 71

⁸² Τωβ. 6,15

⁸³ Τωβ. 3,7

⁸⁴ Τωβ. 3,16

⁸⁵ Τωβ. 8,1-3 ακόμη βλ. P. J. Jung, *Fallen Angels in Jewish, Christian and Mohammedan Literature*, New York 1974, σ. 89

έχει τίποτα κοινό με τον αντίστοιχο περσικό, παρά μόνο το όνομα. Ο Aeshma Daeva δεν δέχεται κανέναν πάνω από τον ίδιο και δεν αναγνωρίζει κανενός την εξουσία, παρά μόνο του δημιουργού του θεού του κακού.⁸⁶ Αντίθετα ο Ασμοδαίος φαίνεται να είναι κάτω από την εξουσία του Θεού από την στιγμή που ένας άγγελος καταφέρει να τον δέσει. Αυτή η εικόνα δημιουργεί μια προβληματική. Πως γίνεται να καταφέρεις να δέσεις έναν δαίμονα; Αραμαϊκά κείμενα παρουσιάζουν δεμένους δαίμονες. Αυτοί ήταν δεμένοι στα χέρια και στα πόδια.⁸⁷ Το κείμενο όμως εδώ, ίσως αναφέρει ότι ο άγγελος δεν τον έδεσε με την κυριολεκτική έννοια του όρου, αλλά τον περιόρισε. Αν το εκλάβουμε έτσι ο τόπος περιορισμού μας είναι γνωστός και είναι η άνω Αίγυπτος. Δηλαδή περιορίστηκε σε έναν χώρο που είναι η έρημος και έτσι δεν θα έχει την δυνατότητα στο μέλλον να προξενήσει ξανά κακό.

Συμπεράσματα

Κλείνοντας την έρευνα αυτή πάνω στις δαιμονικές δυνάμεις είναι θεμιτό να προβάλουμε μερικά συμπεράσματα όσον αφορά αυτές. Τις περισσότερες φορές αυτές παρουσιάζονται σε πληθυντικό αριθμό. Όταν αυτό δεν γίνεται το βιβλικό κείμενο μας δίνει το κύριο όνομα του δαίμονα που δρα κάθε φορά. Αυτό ισχύει στις περιπτώσεις των Λίλιθ, Αζαζέλ και Ασμοδαίου. Οι περισσότερες από τις δαιμονικές δυνάμεις παρουσιάζονται με την μορφή κάποιου ζώου. Στις περισσότερες των περιπτώσεων οι δαίμονες αποτελούσαν θεότητες της περιοχής της Μέσης Ανατολής, η ανάπτυξη του Γιαχβισμού και απαγόρευση της λατρείας τους οδήγησε και στην δαιμονοποίηση τους. Οι δαιμονικές δυνάμεις στο σύνολο τους παρουσιάζονται να ζουν και να δρουν στην έρημο ή σε περιοχές και πόλεις οι οποίες δεν είναι κατοικήσιμες.⁸⁸

---

⁸⁶ M. J. Gruenthaner, *"The Demonology of the Old Testament"*, CBQ 6, 1944, σ. 25. X. Leon – Dufour, *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, μετφρ. Σ. Αγουριδης, Αθήνα 1980, σ. 236. K. van der Toorn, *DDD*, New York 1995, σσ. 197 – 200. P. Haupt, *"Asmodeus"*, JBL 40, τ. 3, 1921, σσ. 175-176. C. H. Toy, *"Evil Spirits in the Bible"*, JBL 9, 1890, σσ. 19 - 20

⁸⁷ J. Gragham, *Esther, Judith, Tobit, Ruth*, Delaware 1982, σ. 149

⁸⁸ A. Lods, *Ο Μωυσής*, μτφρ. Μ. Βερέτας, Αθήνα 1978, σ. 58. Δ. Καϊμάκης, *Θέματα Παλαιδιαθητικής Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 84

Κακά Πνεύματα

Κακό πνεύμα στον Σαούλ

Στο Α΄ Σαμουήλ πληροφορούμαστε ότι μετά την απόρριψη του Σαούλ ως βασιλιά και τον χρησμό του Δαβίδ ως νέου, το πνεύμα του Θεού φεύγει από τον Σαούλ και πηγαίνει στον Δαβίδ.⁸⁹ Το πνεύμα αυτό του Θεού έδινε μεγάλες ικανότητες στον Σαούλ. Τον βοηθούσε να κερδίζει πολέμους αλλά ακόμα και να προφητεύει.⁹⁰ Μετά την αποχώρηση του από τον Σαούλ, ένα κακό πνεύμα (יָצַד־רָעָה) παίρνει την θέση του. Το κακό αυτό πνεύμα είναι σταλμένο από τον θεό. Το γεγονός αυτό μπορεί να μας παραξενεύει αλλά στην Παλαιά Διαθήκη ο Θεός είναι δημιουργός και του καλού και του κακού⁹¹ και υπό αυτήν την βάση πρέπει να δούμε το βιβλικό κείμενο.

Αρκετοί ερμηνευτές διαφώνησαν με την ύπαρξη του κακού πνεύματος. Αυτοί υποστήριξαν μια περισσότερο ψυχολογική ανάλυση του κειμένου παρά θεολογική. Θεωρούν ότι ο Σαούλ έπασχε από παράνοια και από μανιοκατάθλιψη ταυτοχρόνως. Πιστεύουν μάλιστα ότι οι άνθρωποι της αυλής του Σαούλ γνώριζαν το πρόβλημα του και γι' αυτό του πρότειναν έναν άνθρωπο να του παίζει λύρα και να τον ηρεμεί. Εδώ βλέπουμε το πόσο σημαντική θεωρούσαν την μουσικοθεραπεία εκείνη την εποχή.⁹²

Άλλοι ερμηνευτές βλέποντας από θεολογική σκοπιά το θέμα του κακού πνεύματος θεωρούν ότι οι εκρήξεις οργής του Σαούλ οφείλονται σ' αυτό. Η ύπαρξη κακού πνεύματος ως ξεχωριστής οντότητας φαίνεται από την διαφοροποίηση του από το πνεύμα του Γιαχβέ. Έτσι βλέπουμε ότι αυτό το πνεύμα είναι μια δύναμη η οποία υπάρχει ανεξάρτητα από τον

---

⁸⁹ Α΄ Σαμ. 16,13 – 14

⁹⁰ Α΄ Σαμ. 10,10

⁹¹ Ησ. 45,7

⁹² W. Dietrich, *Η πρώτη περίοδος της Βασιλείας στον βιβλικό Ισραήλ – 10^{ος} αι. π.Χ.*, μτφρ. Ι. Χ. Μούρτζιου, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 91 – 98. J. E. McFadgen, "The Character of Saul", BW 25, τ. 2, 1905, σ. 104

Σαούλ. Έχει σταλεί σ' αυτόν, από τον Θεό, ως τιμωρία για την παρακοή που οδήγησε και στην απόρριψη του από το βασιλικό αξίωμα.⁹³

Η πληροφορία ότι το κακό πνεύμα στάλθηκε από τον Γιαχβέ στον Σαούλ, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ανεξάρτητα με τις παραπάνω ερμηνείες πηγή του προβλήματος που ταλάνιζε τον Σαούλ ήταν ο Γιαχβέ. Είτε πρόκειται για ψυχική ασθένεια, είτε για κάποιο κακό πνεύμα που καταλάμβανε τον Σαούλ, αυτό στελνόταν από τον ίδιο το Θεό ως αποτέλεσμα της παρακοής του. Αν θεωρήσουμε ότι το βιβλικό κείμενο αναφέρεται σε ένα κακό πνεύμα το γεγονός ότι στάλθηκε από το Γιαχβέ μας δείχνει ότι είναι υποταγμένο σ' εκείνον. Από την στιγμή που συμβαίνει αυτό, το πνεύμα αυτό δεν έχει την δυνατότητα να δρα ανεξάρτητα με το θέλημα του Θεού.⁹⁴

Πνεύμα που εξαπατά τον Αχαάβ

Το όραμα του Μιχαΐα που περιλαμβάνεται στο Α' Βασ. 22,19 – 23 περικλύει και την εικόνα ενός πνεύματος. Σε μια σκηνή που θυμίζει πολύ το μεταγενέστερο πρόλογο του βιβλίου του Ιώβ, παρουσιάζεται να συνεδριάζει το Ουράνιο συμβούλιο του Γιαχβέ. Εκεί ζητάει ο Θεός να βρεθεί κάποιος που θα εξαπατήσει τον Αχαάβ ώστε να σκοτωθεί αυτός στην Ραμώθ. Ένα πνεύμα (יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל) παρουσιάζεται ενώπιον του Γιαχβέ και δηλώνει πρόθυμο να εξαπατήσει τον Αχαάβ. Έχει μάλιστα και ένα σχέδιο για να το καταφέρει. Αυτό περιλαμβάνει την προσέγγιση των προφητών του Αχαάβ και να τους κάνει να πουν ψέματα στον βασιλιά τους. Ο Γιαχβέ δέχθηκε το σχέδιο του πνεύματος και το έστειλε να πράξει όπως είχε σχεδιάσει.⁹⁵

Το αν το πνεύμα είναι καλό ή κακό δεν το γνωρίζουμε και μάλιστα έχει ελάχιστη σημασία στο βιβλικό κείμενο. Ο Θεός είναι ο δημιουργός του καλού και του κακού⁹⁶ και είναι αυτός που στέλνει το πνεύμα. Τα πάντα είναι κάτω από τον έλεγχο του Θεού. Το πνεύμα δεν μπορεί να

---

⁹³ P. K. McCarter, *I Samuel*, The Anchor Bible, New York 1980, σσ. 280 – 281. P. R. Ackroyd, *The First Book of Samuel*, Cambridge 1971, σσ. 134 – 135. R. P. Cordon, *I & II Samuel: A Commentary*, Michigan 1986, σ. 152

⁹⁴ C. J. Allen, *The Broadman Bible Commentary*, T.3, 1970, σσ. 52 – 53

⁹⁵ Α' Βασ. 22,19 – 23

⁹⁶ Ησ. 45,7

δράσει από μόνο του. Εκτελεί τις εντολές που έχει από τον Θεό και είναι υποταγμένο σε αυτόν.⁹⁷

Η εικόνα του πνεύματος στο Ουράνιο συμβούλιο του Θεού μας είναι γνώριμη από την εικόνα του σατανά στον πρόλογο του βιβλίου του Ιώβ.⁹⁸ Μπορεί οι εικόνες να ομοιάζουν όμως δεν μπορούμε να ταυτίσουμε το πνεύμα αυτό με τον σατανά. Ο σατανάς όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο της μελέτης μας είναι δημιούργημα της μεταιχμαλωσιακής εποχής. Αυτό όμως που μπορούμε να εικάσουμε είναι ότι μπορεί η εικόνα αυτή του πνεύματος στην Ουράνια σύναξη, που αποστέλλεται από το Θεό σε διάφορες αποστολές και είναι ικανό να εξαπατάει, ίσως να οδήγησε στην σύλληψη της ιδέας του σατανά.

Το πνεύμα διχόνοιας στην περίπτωση του Αβιμέλεχ

Στο βιβλίο των κριτών πληροφορούμαστε ότι μετά από τρία χρόνια βασιλείας του Αβιμέλεχ ο Θεός του στέλνει ένα πνεύμα διχόνοιας (פְּנֵי חַדְוָה).⁹⁹ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να διχάσει τον Αβιμέλεχ και τους κατοίκους της Συχέμ που τον είχαν υποστηρίξει στην άνοδο του στον θρόνο.

Ο θεός στέλνει αυτό το πνεύμα για να τιμωρήσει τον Αβιμέλεχ για τα θλιβερά γεγονότα που διαδραματίστηκαν λίγο πριν την άνοδο του στον θρόνο. Ο Αβιμέλεχ παρουσιάζεται να είχε πάρει χρήματα από το ναό του Βαάλ – Βερίθ και να μίσθωσε ακολούθους, με τους οποίους πήγε και σκότωσε όλους τους αδελφούς του. Το βιβλικό κείμενο μας πληροφορεί ότι μόνο ο μικρότερος αδελφός του επέζησε γιατί κρύφτηκε.¹⁰⁰

Η πράξη αυτή του Αβιμέλεχ δεν μπορούσε να μείνει ατιμώρητη από τον Θεό. Έτσι ο θεός στέλνει ένα πνεύμα με συγκεκριμένη αποστολή να κλονίσει την εμπιστοσύνη των κατοίκων της Συχέμ προς το πρόσωπο του Αβιμέλεχ, σπέρνοντας την διχόνοια.¹⁰¹

---

⁹⁷ J. Robinson, *The First Book of Kings*, Cambridge 1972, σ. 246

⁹⁸ Ιωβ 1-2

⁹⁹ Κρ. 9,22 – 23

¹⁰⁰ Κρ. 9, 4 – 5

¹⁰¹ R. G. Boling, *Judges*, The Anchor Bible, New York 1975, σσ. 175 – 176. C. J. Allen, *The Broadman Bible Commentary*, T.2, 1970, σ. 427

Η πτώση των αγγέλων

Γεν. 6,1 – 4

Στο έκτο κεφάλαιο της Γένεσης και συγκεκριμένα στους τέσσερις πρώτους στίχους βλέπουμε την ιστορία του γάμου μεταξύ των «Υιών του Θεού» (בְּנֵי־הָאֱלֹהִים bene ha elohim) και των «θυγατέρων των ανθρώπων». Όταν οι πρώτοι είδαν τη ομορφιά των γυναικών επέλεξαν ορισμένες για συζύγους του. Στο γεγονός αυτό αντιτίθεται ο Θεός ο οποίος ορίζει την διάρκεια ζωής του ανθρώπου σε εκατόν είκοσι χρόνια.¹⁰² Αποτέλεσμα του γάμου των «Υιών του Θεού» με τις «κόρες των ανθρώπων» ήταν οι γίγαντες οι οποίοι ήταν απόγονοι τους και ήταν άνδρες ονομαστοί.¹⁰³

Στην προσπάθεια μας να χρονολογήσουμε το κείμενο βλέπουμε ότι πρόκειται για μια αρχαία παράδοση που είναι αρχαιότερη του J. Την συμπεριέλαβε ο J στο κείμενο ώστε να εισάγει το θέμα του κατακλυσμού.¹⁰⁴ Το πρόβλημα που προκύπτει από την μελέτη του βιβλικού κειμένου είναι ο καθορισμός της φύσης των «Υιών του Θεού». Στην διεθνή έρευνα υπάρχουν τρεις απόψεις πάνω σε αυτή την προβληματική. Η πρώτη θεωρεί τους «Υιούς του Θεού» ως ευγενείς και εξέχουσες προσωπικότητες, η δεύτερη ως αγγέλους και η τρίτη ως άρρενες απογόνους του Σηθ. Οι «θυγατέρες των ανθρώπων» θεωρούνται στις παραπάνω οπτικές ως γυναίκες κατώτερης τάξης, ως γενικά η ανθρωπότητα και τέλος ως γυναίκες της φυλής του Κάιν.

Η πρώτη άποψη η οποία είναι παραδοσιακή συναντάται στον Ορθόδοξο Ιουδαϊσμό. Η άποψη όμως αυτή δεν έχει βιβλική βάση. Η δεύτερη άποψη, που θα αναπτύξουμε στην συνέχεια της μελέτης μας, βλέπουμε ότι μπορεί να θεμελιωθεί βιβλικά αφού οι «Υιοί του Θεού» παρουσιάζονται ως άγγελοι στους ψαλμούς αλλά και στο βιβλίο του Ιώβ.

---

¹⁰² Σύμφωνα με το Γεν. 6,3 το Ζωοποιό Πνεύμα του Θεού δεν θα παραμείνει πάνω στον άνθρωπο γιατί είναι σαρκικοί. Αυτό το πνεύμα αποτελεί σύμφωνα με τον G. R. Berry Ασσυριακό επηρεασμό. Και προσδιορίζει την ρίζα του στο Ασσυριακό «dananu» που έχει την σημασία του να είναι κάποιος ισχυρός. Περισσότερα πάνω στο θέμα βλ. G. R. Berry, "A Note on Gen. 6:3", The American Journal of Semitic Languages and Literatures 17, τ. 2, 1901, σ.128. του ιδίου, "The Interpretation Gen. 6:3", The American Journal of Semitic Languages and Literatures 16, τ. 2, 1899, σσ. 47 - 49

¹⁰³ Γεν. 6,1 - 4

¹⁰⁴ Μ. Κωνσταντίνου, *Ρήμα Κυρίου Κραταιόν*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 133

Ακόμη εξηγείται και από την αντίθεση που υπάρχει στο «Υιοί του Θεού» και «θυγατέρες των ανθρώπων».

Η τρίτη άποψη είναι ανθρωπολογική και για καιρό υποστηριζόταν διεθνώς. Οι άνδρες της φυλής του Σηθ πήραν για συζύγους τους γυναίκες από την φυλή του Κάιν. Η άποψη αυτή υποστηρίχθηκε στο παρελθόν από όλους τους Πατέρες της Εκκλησίας και ιδιαίτερα από τον Ι. Χρυσόστομο, οι οποίοι είχαν ως βάση το Μτ. 22,30 όπου ο Ιησούς αναφερόμενος στους αγγέλους λέει ότι δεν είναι στην φύση τους η ύπαρξη γενετήσιων ορμών, άρα δεν μπορούν να έχουν ερωτικές σχέσεις.¹⁰⁵ Στην ανθρωπολογική αυτή κατηγορία σύμφωνα με τον Delitzsch μπορούν να περιληφθούν οι άνθρωποι που είναι αγαθοί και με μορφή θείας Υιοθεσίας ξεχωρίζουν από τους υπόλοιπους ανθρώπους του κόσμου.¹⁰⁶

Υπέρ της άποψης ότι οι «Υιοί του Θεού» είναι άγγελοι τίθεται ο G. Von Rad. Αφού αναφέρει τα χωρία της Παλαιάς Διαθήκης που αναφέρονται ως μέλη της ουράνιας αυλής του Γιαχβέ, οι οποίοι στέλνονται από τον Θεό σε διάφορες αποστολές, θεμελιώνει την άποψη του εξηγώντας τον όρο «ben». Αρχικά θεωρεί εμφανή την διαφορά μεταξύ

---

¹⁰⁵Νεότεροι ορθόδοξοι ερμηνευτές όπως ο Ι. Γιαννακόπουλος και ο Ι. Φούντας χρησιμοποιούν αυτήν την ανθρωπολογική οπτική. Ο Ι. Γιαννακόπουλος αναφέρει ότι η επιμιξία των δύο φυλών, απογόνων του Σηθ και του Κάιν οδήγησε σωματικώς στην δημιουργία των γιγάντων και ψυχικώς στη διαφθορά. Οι γυναίκες απόγονοι του Κάιν διέφθειραν τους καλούς άνδρες απογόνους του Σηθ οι οποίοι δεν πρόσεξαν τις ψυχικές αρετές αλλά την σωματική ωραιότητα. Για να υπερασπιστεί την θέση του ο Ι. Γιαννακόπουλος χρησιμοποιεί το Μτ. 22,33 ώστε να αποδείξει ότι δεν είναι άγγελοι οι «Υιοί του Θεού» και τον Θεοδώρητο Κύρου ώστε να θεμελιώσει την άποψη του. Ο Ι. Φούντας μεταφράζει την λέξη «ελοχίμ» ως ισχυρός. Έτσι υποστηρίζει ότι οι «Υιοί του Θεού» θα πρέπει να είναι κάποιοι ισχυροί πολεμιστές και τέτοιοι ήταν οι απόγονοι του Κάιν και όχι του Σηθ. Αυτό που προτείνει είναι ότι οι «Υιοί του Θεού» είναι οι απόγονοι του Κάιν, οι οποίοι είναι άνδρες δυνατοί της κακής γενιάς και πήραν για συντρόφους γυναίκες από την καλή φυλή του Σηθ. Η παραπλάνηση των γυναικών αυτών που οδήγησε στον κατακλυσμό, συνδυάζεται από τον Ι. Φούντα με την πτώση του ανθρώπου που οφείλεται στην παραπλάνηση της Εύας. Περισσότερα για τις απόψεις τους στο θέμα των «Υιών του Θεού» βλ. Ι. Γιαννακόπουλος, *Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Ο΄. Η Γένεσις*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 78 – 79. Ι. Φούντα, *Γένεσις*, Αθήνα 2004, σσ. 121 – 122.

¹⁰⁶ Περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις θεωρίες για το θέμα των «Υιών του Θεού» βλ. C. F. Keil και F. Delitzsch, *Commentary on the Old Testament in ten Volumes*, Michigan 1971, σσ. 127 – 133. P. J. Jung, *Fallen Angels in Yewish, Christian and Mohammedan Literature*, New York 1974, σσ. 97 – 115. J. M. Gray, *Spiritism and the Fallen Angells in the light of the Old and New Testaments*, 2009, σσ. 16 – 32. R. S. Hendel, “Of Demigods and the Deluge: Toward and Interpretation of Genesis 6:1 – 4”, *JBL* 106, τ. 1, 1987, σσ. 13 – 26. R. E. Brown, *The Jerome Biblical Commentary*, New Jersey 1968, σ. 15. W. R. Harper, “The Sons of God and the Daughters of Men. Genesis VI”, *BW* 3, τ. 6, 1894, σσ. 440 – 448. E. Χριστινάκη, *Θυματοποιήσεις στο Βιβλίο της Γενέσεως*. Θυματολογική προσέγγιση της Γενέσεως, Αθήνα 2004, σσ. 300 – 302.

των «Υιών του Θεού» (בְּנֵי־אֱלֹהִים bene ha elohim) και των «θυγατέρων των ανθρώπων» από την στιγμή που οι πρώτοι είναι όντα του θείου κόσμου. Ο όρος «ben» που είναι υιός δεν έχει στο σημείο αυτό κάποια γενεαλογική σημασία, αλλά μεταφορική. Θεωρεί λοιπόν ότι οι «Υιοί του Θεού» ανήκουν στον κόσμο του Θεού και είναι αγγελικά όντα. Αυτοί θέλκτικαν από τις γυναίκες και γενικά με το ανθρώπινο γένος. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την γέννηση των γιγάντων μετά από αυτή την ένωση. Ο G. von Rad θεωρεί ότι το χωρίο αυτό της Γενέσεως είναι ένας αρχαίος μύθος ο οποίος χρησιμοποιείται από το Γιαχβιστή για να δείξει το μέγεθος της διαφθοράς του ανθρωπίνου γένους.¹⁰⁷

Οι απόψεις του Σ. Αγουρίδη είναι πολύ κοντά σ' αυτές του G. Von Rad. Θεωρεί ότι ο σκοπός της πληροφορίας, στο βιβλίο της Γενέσεως, του γάμου των αγγέλων με τις κόρες των ανθρώπων ήταν η εξήγηση της προέλευσης των γιγάντων. Το κείμενο αγνοεί την ιστορία της πτώσεως των πρωτοπλάστων και είχε ως σκοπό να εξηγήσει το πώς ξεκίνησε το κακό στον κόσμο. Έτσι παρουσιάζει το γένος των αγγέλων να αναμιγνύεται με το ανθρώπινο, λόγω της λαγνείας προς τις γυναίκες. Όπως βλέπουμε ο Σ. Αγουρίδης είναι υπέρ της αγγελικής οπτικής και όχι της ανθρωπολογικής και υποστηρίζει ότι τέτοιες ερμηνείες δεν εξηγούν το απόσπασμα αλλά δεν δείχνουν και την σχέση που έχει με το θέμα του κατακλυσμού.¹⁰⁸

Ο καθηγητής Δ. Καϊμάκης θεωρεί ότι οι «Υιοί του Θεού» είναι μια ιδιαίτερη κατηγορία πνευματικών όντων. Είναι κατώτερες θεότητες του Χαναανιτικού Πανθέου οι οποίες απομυθοποιούνται λόγω του ότι ο Γιαχβέ θεωρείται ο μοναδικός Θεός του Ισραήλ. Μετά την απομυθοποίηση που υφίστανται παρουσιάζονται ως άγγελοι και μέλη της ουράνιας αυλής του βασιλιά Γιαχβέ. Αυτοί τον υπηρετούν και βρίσκονται γύρω από τον θρόνο του.¹⁰⁹ Την μεταιχμαλωσιακή εποχή οι αποκαλυπτικοί συγγραφείς χρησιμοποίησαν τον αρχαίο μύθο των «Υιών του Θεού» για να εξηγήσουν την ύπαρξη του κακού στον κόσμο. Χαρακτηριστικά στο βιβλίο του Ενώχ η

---

¹⁰⁷ G. von Rad, *Genesis. A Commentary*, μτφρ J. H. Marks, London 1961, σσ. 109 – 112

¹⁰⁸ Σ. Αγουρίδης, "Μύθος – Ιστορία – Θεολογία. Ανάλυση περικοπών από τα κεφ. 1 – 11 της Γενέσεως", ΔΒΜ 6, Αθήνα 1987, σσ. 13 – 15

¹⁰⁹ Δ. Καϊμάκης, *Θέματα Παλαιδιαθητικής Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 78. Του ίδιου, *Σύντομο Υπόμνημα στους Ψαλμούς*, Αθήνα 2010, σσ. 128, 307.

συνεύρεση των αγγέλων με τις θυγατέρες των ανθρώπων αναφέρεται ως μiasμός ο οποίος επηρέασε ολόκληρο το σύμπαν.¹¹⁰

Ο καθηγητής Μ. Κωνσταντίνου μελετώντας το συγκεκριμένο βιβλικό απόσπασμα υποστηρίζει ότι αποτελεί έναν ύμνο που απευθυνόταν στον αρχηγό του ιεβουσιτικού πανθέου τον ΕΛ. Οι «Υιοί του Θεού» ήταν κατώτερες θεότητες αυτού του πανθέου. Μπορεί κείμενα όπως το βιβλίο του Ιώβ και το απόκρυφο βιβλίο του Ενώχ, που είναι κομμάτι τις Ιουδαϊκής Αποκαλυπτικής Γραμματείας, να χρησιμοποιούν τον όρο «Υιοί του Θεού» ως αγγελικά όντα αλλά αυτό γίνεται σε μία εποχή που είναι ανεπτυγμένη η αγγελολογία. Ακόμη θεωρεί ότι και η ανθρωπολογική θεώρηση του όρου είναι λανθασμένη γιατί δεν εξηγεί την παρουσία των γιγάντων.¹¹¹

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ο αρχαίος ύμνος προς τον ΕΛ χρησιμοποιείται από τον Γιαχβιστή. Επειδή όμως στον Ιουδαϊσμό δεν υπάρχουν κατώτερες και ανώτερες θεότητες παρά μόνο ο Γιαχβέ, οι κατώτερες θεότητες του Χαναανιτικού πανθέου απομυθοποιούνται και προβάλλονται ως αγγελικές δυνάμεις. Αυτές αποτελούν την ουράνια αυλή του βασιλιά Γιαχβέ..

Σε κανένα σημείο του βιβλικού αυτού κειμένου της Γενέσεως δεν αναφέρεται ότι οι άγγελοι που συννευρεθήκαν με τις γυναίκες τιμωρήθηκαν για την πράξη τους. Αντίθετα οι άνθρωποι είναι αυτοί που τιμωρούνται με τον ορισμό της μέγιστης διάρκειας της ζωής τα εκατόν είκοσι χρόνια. Η εικόνα της πτώσης των αγγέλων είναι καθαρά προϊόν της Αποκαλυπτικής Γραμματείας. Τα Ιωβηλαία, οι Διαθήκες των δώδεκα Πατριαρχών και το Α' Ενώχ βασίζονται στο κείμενο της Γένεσης και παρουσιάζουν την πτώση των αγγέλων. Στα Ιωβηλαία έχουμε την εικόνα της αποστολής των αγγέλων από τον Θεό στη γη ώστε να διδάξουν τους ανθρώπους. Στις Διαθήκες των Πατριαρχών αναφέρεται το γεγονός της συνεύρεσης αγγέλων και γυναικών. Τέλος στο Α' Ενώχ παρουσιάζονται διακόσιοι άγγελοι με αρχηγό τον Σεμιαζά να έχουν σχεδιάσει να συννευρεθούν με τις κόρες των ανθρώπων. Εκτός από την συνεύρεση

---

¹¹⁰ Δ. Καϊμάκη, *Η Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και η θεολογία της*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 216 – 217.

¹¹¹ Μ. Κωνσταντίνου, *Ρήμα Κυρίου Κραταίων*, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 138 – 142. Την ίδια άποψη με τον κ. Μ. Κωνσταντίνου έχει και ο R. Davidson. Για την άποψη του βλ. R. Davidson, *Genesis 1-11, The Cambridge Bible Commentary*, Cambridge 1973, σσ. 69 – 70.

έχουμε και αποκάλυψη ακατάλληλων για τους ανθρώπους μυστηρίων που γίνεται από μια ομάδα αγγέλων που έχουν αρχηγό τον Αζαζέλ.¹¹²

Ησ. 14,12-15 και Ιεζ. 26,12-19

Στο βιβλίο του Ησαΐα περιλαμβάνεται ένα πένθιμο άσμα που απευθυνόταν στον βασιλιά της Βαβυλώνας. Αρχικά ίσως συνδέθηκε με τον Σαργών Β΄ βασιλιά των Ασσυρίων που σκοτώθηκε σε μάχη το 705 π.Χ και δεν ενταφιάστηκε στην Ασσυρία. Ένα μέρος του άσματος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ο βασιλιάς της Βαβυλώνας παρομοιάζεται με τον Εωσφόρο (Helel לְלִיָּהּ) γιο της Αυγής (Shahar שַׁחַר). Ο Εωσφόρος και η Αυγή αποτελούσαν θεότητες του Χαναανιτικού πανθέου όπως μας πληροφορούν τα Ουγκαριτικά κείμενα της Ras Shamra.¹¹³

Το πένθιμο αυτό άσμα που υπάρχει στο βιβλίο του Ησαΐα μας μεταφέρει ένα μέρος του Χαναανιτικού μύθου της πτώσεως του Εωσφόρου. Αυτός προσπάθησε να εξισωθεί με τον ΕΙ τον αρχηγό του Χαναανιτικού πανθέου, χτίζοντας τον θρόνο του πάνω από τα άστρα. Εκεί είχε τον θρόνο του ο ΕΙ. Όπως ήταν λογικό αυτή η προσπάθεια του Εωσφόρου να γίνει ίσος με τον ΕΙ δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή. Έτσι εξέπεσε στα βάθη της αβύσσου ως αποτέλεσμα της περηφάνιας του.¹¹⁴

Στο Ιεζ. κεφ. 28 βλέπουμε την προφητεία κατά του βασιλιά της Τύρου, ο οποίος περηφανεύτηκε και ισχυρίστηκε ότι δεν είναι ένας απλός άνθρωπος αλλά θεός. Για την περηφάνια του θα τιμωρηθεί από τον Θεό.

---

¹¹² Περισσότερα πάνω στο θέμα των έκπτωτων αγγέλων στην Αποκαλυπτική Γραμματεία βλ. Δ. Καϊμάκη, *Η Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και η θεολογία της*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 216 – 219. Ε. Σουμάνη, *Ο Ουράνιος Κόσμος στην Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και το Κουμράν*, Μεταπτ. Διατρ., Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 47 – 49. E. Pagels, *the Origin of Satan*, New York 1995, σσ. 50 – 62. P. D. Hanson, “*Rebellion in Heaven, Azazel, and Euhemeristic heroes in 1 Enoch 6 – 11*”, JBL 96, τ. 2, 1977, σσ. 195 – 233. W. Galdwell, “*The Doctrine of Satan: II. Satan in Extra – Biblical Apocalyptic Literature*”, BW 41, τ. 2, 1913, σσ. 98 - 102

¹¹³ H. Wilderberger, *Isaiah 13-27. A Continental Commentary*, μτφρ. T. H. Trapp, Minneapolis 1997, σσ. 62 – 65. A. S. Herbert, *The Book of the Prophet Isaiah 1-39*, The Cambridge Bible Commentary, Cambridge 1988, σσ. 102 – 103. J. Blenkinsopp, *Isaiah 1-39*, The Anchor Bible, New York 2000, σ. 288. P. C. Craigie, Helel, “*Athtar and Phaethon (Jes 14:12-15)*”, ZAW 85, 1973, σσ. 223 - 224

¹¹⁴ Ησ. 14,12-15

Η προφητεία ακολουθείται από ένα πένθιμο άσμα προς τον βασιλιά της Τύρου. Σε αυτό παρουσιάζεται αρχικά ως ένας κάτοικος του κήπου της Εδέμ, στολισμένος με πολύτιμους λίθους¹¹⁵ και στη συνέχεια ως φύλακας Χερούβ στο όρος του Θεού.¹¹⁶

Τα χαρακτηριστικά που απέδιδε ο βασιλιάς της Τύρου στον εαυτό του, τώρα χρησιμοποιούνται από τον προφήτη. Παρουσιάζει τον βασιλιά ως ένα υπεράνθρωπο όν που ήταν τέλειο στην συμπεριφορά του και σοφό, να αμαρτάνει και να τιμωρείται από τον Θεό.¹¹⁷ Η αμαρτία του οφείλεται στην περηφάνια του αλλά και στο δραστήριο εμπόριο.¹¹⁸

Στα δυο κείμενα που προηγήθηκαν βλέπουμε δυο βασιλείς της Βαβυλώνας και της Τύρου να παρομοιάζονται με υπεράνθρωπα όντα ίσως και αγγέλους οι οποίοι τιμωρούνται για την περηφάνια τους και πέφτουν από τον ουρανό ή το άγιο όρος αντίστοιχα. Η εικόνα που έχει ο πιστός Εβραίος για την πτώση των αγγέλων σχετίζεται με την πτώση των άστρων. Αυτό συμβαίνει γιατί έχει συνδέσει τον αστρικό με τον αγγελικό κόσμο. Η σύνδεση αυτή αν και παρουσιάζεται σε αυτά τα δυο χωρία, από την στιγμή που βλέπουμε τον Εωσφόρο που είναι ο Αυγερινός να πέφτει από τον ουρανό, είναι περισσότερο εμφανείς στην Αποκαλυπτική Γραμματεία. Χαρακτηριστικά βλέπουμε στο βιβλίο του Ενώχ τον Αζαζέλ και την στρατιά του να πέφτουν από τον Ουρανό και να εικονίζεται αυτή η πτώση αυτή ως πτώση αστεριών.¹¹⁹

---

¹¹⁵ Οι πολύτιμοι λίθοι που υπάρχουν σε αυτό το χωρίο αποτελούν τους εννέα από τους δώδεκα πολύτιμους λίθους που στόλιζαν τον αρχιερέα σύμφωνα με το Εξ. 28,17-20.

¹¹⁶ Ιεζ. 28,12-19

¹¹⁷ M. Greenberg, *Ezekiel 21-37*, The Anchor Bible, New York 1997, σσ. 580-593.

¹¹⁸ Το εμπόριο την ημέρα του Σαββάτου αποτελούσε αμαρτία σύμφωνα με το Αμ. 8,4-6 και οι Τύριοι πήγαιναν στην Ιερουσαλήμ την ημέρα του Σαββάτου για να πουλήσουν τα προϊόντα τους σύμφωνα με το Νε. 13,15-16. Ίσως ο πλούτος που προέκυπτε για την Τύρο από το εμπόριο την ημέρα του Σαββάτου αποτέλεσε την αμαρτία για την οποία τιμωρείται εδώ ο βασιλιάς της.

¹¹⁹ Δ. Καϊμάκη, *Η Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και η θεολογία της*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 218

Σατανάς

Ο σατανάς στο Βιβλίο του Ιώβ

Στο κέντρο της ιστορίας του βιβλίου του Ιώβ που γράφηκε στις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ, βρίσκεται ο Ιώβ, ο οποίος ήταν πιστός του Γιαχβέ ευγενής και πλούσιος. Ο σατανάς εμφανίζεται ενώπιον της ουράνιας αυλής του Γιαχβέ και ζητάει από τον Θεό να δοκιμαστεί η πίστη του Ιώβ. Ο Θεός επιτρέπει στον σατανά να προξενήσει διάφορα δεινά στον Ιώβ, που στην αρχή ήταν η στέρηση των αγαθών και των παιδιών του και στην συνέχεια μια ασθένεια που έπληξε την σάρκα του. Ενώ η γυναίκα του ζητάει να καταραστεί τον Θεό, αυτός αρνείται και αφού την διώχνει από κοντά του υποτάσσεται στον Θεό και δέχεται τα δεινά του.¹²⁰

Ο σατανάς φέρεται να αμφισβητεί την πίστη του Ιώβ και θεωρεί ότι στηρίζεται στη ανταπόδοση που έχει από τον Γιαχβέ. Δηλαδή στη προστασία και την ευλογία που ο Θεός τον παρέχει¹²¹. Εδώ βλέπουμε ότι ο βιβλικός συγγραφέας είναι γνώστης του προφητικού μηνύματος του Ιεζεκιήλ. Αυτός τονίζει την ανταπόδοση σ' αυτή την ζωή σχετικά με τις πράξεις ενός ανθρώπου.¹²² Ο σατανάς μπορεί να κατηγορεί τον Ιώβ, όμως έμμεσα αμφισβητεί την πρόθεση του Θεού να τον πατρωνάρει και να του χαρίζει την ευλογία και την προστασία του.¹²³

Ο Θεός αποφασίζει να κάνει δεκτό το αίτημα του σατανά για να δοκιμαστεί ο Ιώβ. Δίνει την άδεια στον σατανά να τον δοκιμάσει και να πλήξει τα υπάρχοντα αλλά όχι τον ίδιο τον Ιώβ. Το κείμενο προβάλλει τον σατανά να είναι αυτός που φέρει την ανθρώπινη δυστυχία και μάλιστα να του προσφέρει το γεγονός αυτό ιδιαίτερη ευχαρίστηση.¹²⁴

Στη συνέχεια του βιβλικού κειμένου βλέπουμε τα διάφορα δεινά που χτύπησαν τον Ιώβ. Ενώ ο αναγνώστης του βιβλίου γνωρίζει ότι ο Ιώβ δοκιμάζεται για την πίστη του και ότι οι τιμωρίες προέρχονται από τον Σατανά, ο Ιώβ δεν το γνωρίζει. Όπως δεν γνωρίζει και τα όσα έχουν

---

¹²⁰ Ιωβ 1-2

¹²¹ Ιωβ 1,9 – 11

¹²² P. Humpert, "The Old Testament and the problem of Suffering", BW52, 1918, σ. 121. J. M. P. Smith, "The Problem of Suffering in the Old Testament", BW 49. 1917,σ. 323

¹²³ P. L. Day, *An Adversary in Heaven. Satan in the Hebrew Bible*, Atlanta 1988, σ. 76

¹²⁴ Ιωβ 1,12

διαδραματιστεί στο ουράνιο συμβούλιο μεταξύ του Γιαχβέ και του σατανά, γεγονότα που οδήγησαν στην δοκιμασία του.¹²⁵ Τα δεινά που βρήκαν τον Ιώβ είναι μια σειρά από καταστροφές που οφείλονται και σε φυσικά αίτια όπως η φωτιά από τον ουρανό και οι δυνατοί άνεμοι. Ο Ιώβ αναγνωρίζει ότι ο Θεός συνδέεται με αυτά τα γεγονότα και με μια πράξη ταπείνωσης δέχεται τις συμφορές που του έτυχαν χωρίς να βλασφημήσει.¹²⁶

Ακολουθεί η δεύτερη συνάντηση της ουράνιας αυλής όπου ο σατανάς ενημερώνει τον Γιαχβέ για το αποτέλεσμα της δοκιμασίας του Ιώβ. Ο Γιαχβέ μετά από προτροπή του σατανά δέχεται να ξαναδοκιμαστεί η πίστη του Ιώβ, μόνο που αυτή την φορά δίνει την άδεια στον σατανά να πειράξει και την υγεία του Ιώβ¹²⁷ χωρίς όμως να κινδυνεύσει η ζωή του.¹²⁸ Εδώ συναντούμε για μια ακόμη φορά τους περιορισμούς που θέτει ο Θεός στον σατανά, με τον τελευταίο να μην μπορεί να ξεπεράσει τα πλαίσια που του είχε βάλει ο Γιαχβέ. Μετά τις πληγές που προξενεί στον Ιώβ ο σατανάς, δεν ξανααναφέρεται στο βιβλίου του Ιώβ.

Μετά την χρήσιμη αυτή αναφορά στο βιβλικό κείμενο, θα προσπαθήσουμε να αναφέρουμε ποια είναι η εικόνα του σατανά στον πρόλογο του βιβλίου του Ιώβ. Αρχικά θα πρέπει να πούμε ότι στον πρόλογο του Ιώβ η λέξη σατανάς συνοδεύεται από άρθρο (הַשָּׂטָן *hassatan*).¹²⁹ Αυτό μας δείχνει ότι δεν αναφέρεται ως κύριο όνομα αλλά ως ιδιότητα. Η ιδιότητα αυτή πιθανώς να είναι αυτή του δημόσιου κατηγορου στο ουράνιο δικαστήριο. Την εποχή αυτή παρουσιάζεται ο σατανάς να είναι μέλος της ουράνιας αυλής του βασιλιά Γιαχβέ ενώ μεταγενέστερα η λέξη *satan* από ιδιότητα γίνεται το όνομα του εχθρού του Θεού.¹³⁰ Η λέξη *satan* (הַשָּׂטָן) για πρώτη φορά υφίσταται δίχως άρθρο στο Α' Χρ. 21,1.

---

¹²⁵ Δ. Καϊμάκης, *Σύντομη Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη*. Επιλογή ενοτήτων από τη Βίβλο της Ιερουσαλήμ, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 93. D. Bergant, *Job Ecclesiastes*, Delaware 1982, σ. 34

¹²⁶ Ιωβ 1,13 – 22

¹²⁷ Ιωβ. 2,1 – 6

¹²⁸ Ο S. Meier σε μια ενδιαφέρουσα μελέτη, συνδέει τα δεινά του Ιώβ με αυτά του Αδάμ. Οι δυο άνδρες υποφέρουν και καταλήγουν να βρίσκονται γυμνοί μετά από ενέργεια του Σατανά. Η γυναίκα και στις δυο αυτές ιστορίες προκαλεί τον άνδρα να αμαρτήσει. Περισσότερα βλ. S. Meier, *“Job I - II: A Reflection of Genesis I – III”*, VT 39, τ. 2, 1989, σσ. 181 – 193

¹²⁹ W. Galdwell, *“The doctrine of Satan: I. in Old Testament”*, BW 41, 1913 σ. 32

¹³⁰ W. O. E. Oesterley, *Hebrew Religion its Origin and Development*, London 1966, σ. 347

Ο σατανάς παρουσιάζεται μαζί με άλλα υπερφυσικά όντα ενώπιον του Θεού στην ουράνια αυλή του.¹³¹ Εδώ εικονίζεται όχι μόνο ως ένα μέλος της ουράνιας αυλής του Γιαχβέ¹³², αλλά ως ένα μέλος που κατέχει ιδιαίτερα υψηλή θέση ανάμεσα στην υπόλοιπη αυλή. Το γεγονός ότι ο σατανάς συνυπάρχει μαζί με αγγέλους, υποδηλώνει ότι είναι και ο ίδιος άγγελος και κατ' επέκταση κατώτερος του Θεού.¹³³ Η περιπλάνηση του σατανά στον κόσμο¹³⁴ μας δείχνει ότι απολαμβάνει τη μεγαλύτερη ελευθερία από τους υπόλοιπους αγγέλους. Αυτοί μπαίνουν στην ανθρώπινη σφαίρα – πραγματικότητα σπάνια και μόνο όταν έχουν να παραδώσουν κάποιο θείο μήνυμα ή να φέρουν σε πέρας μια θεϊκή εντολή.

Ο N. H. Tur – Sinai έχει μια ενδιαφέρουσα οπτική πάνω στο σατανά του Ιώβ. Θεωρεί ότι ο περιπλανώμενος Σατανάς δημιουργήθηκε ως εικόνα στα πρότυπα της μυστικής αστυνομίας του Πέρση βασιλιά, ο οποίος ήθελε να ελέγχει τους υπηκόους του. Πιστεύει δηλαδή ότι η αρχική εικόνα που είχε ο συγγραφέας του βιβλίου του Ιώβ δεν ήταν ενός σατανά κατηγορού, αλλά ενός μυστικού αστυνομικού του βασιλιά Γιαχβέ. Ενός αστυνομικού

---

¹³¹ Ιωβ 1,6 – 12, 2,1-6

¹³² Το ουράνιο συμβούλιο στο οποίο παρίσταται ο σατανάς αποτελεί μια εικόνα που δεν είναι άγνωστη στον αναγνώστη εκείνης της εποχής. Περιγράφεται και σε προγενέστερα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης και είναι επηρεασμένη από αντίστοιχες εικόνες του περιβάλλοντα χώρου της Μέσης Ανατολής. Στο ουράνιο συμβούλιο προεδρεύει ο Γιαχβέ και οι σύμβουλοι του είναι οι «υιοί του Θεού» (עֲלֵי־יְהוָה) που ήταν θεότητες των εθνών και μετά από την απομυθοποίηση που υφίστανται από τον Ισραήλ κατατάσσονται στην κατηγορία των αγγελικών δυνάμεων. Οι «υιοί του Θεού» έχουν να διεκπεραιώσουν το έργο που τους δύνεται από τον Θεό. Με την ευρύτερη κατηγορία αυτή των αγγέλων σχετίζεται και ο σατανάς. Αυτός είχε τον ρόλο του κατηγορού στο ουράνιο δικαστήριο. Η εικόνα αυτή του ουράνιου συμβουλίου είναι γνωστή στο περιβάλλον του Ισραήλ. Στο έπος Ενούμα έλις, ο Μαρδούκ στέκεται στην συνέλευση των θεών και αφού ακούσει τα παράπονά τους, προβαίνει σε ανακοινώσεις. Στους Ουγκαριτικούς μύθους ο Ελ, που είναι επικεφαλής του πανθέου, εικονίζεται να προεδρεύει στην συνέλευση των θεών. Περισσότερα για το Ουράνιο Συμβούλιο στον περιβάλλον χώρο του Ισραήλ βλ. Μ. Κωνσταντίνου, *Ρήμα Κυρίου Κραταιόν*, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 66 – 67. Μ. S. Smith, *The Origins of Biblical Monotheism. Israel's Polytheistic Background and the Ugarit Texts*, Oxford 2001, σσ. 41 – 53. H. W. Robinson, "The Counsil of Yahweh", JTS 45, 1944. σ. 152. F. M. Cross, "The Counsil of Yahweh in second Isaiah", JNES 12, τ.4, 1953. σ. 274

¹³³ Ο P. Nemo υποστηρίζει ότι ο Γιαχβέ ως δημιουργός του καλού και του κακού δημιούργησε τον σατανά ο οποίος τον αντιτίθεται. Θεός , κακό, άνθρωπος ζούνε και υπάρχουν ο ένας μαζί με τον άλλο και πολλές φορές ο ένας σαν τον άλλο! Περισσότερα βλ. P. Nemo, *Job and the Excess of Evil*, Pennsylvania 1998, σσ. 141 – 144

¹³⁴ Ιωβ 1,7, 2,2. Ακόμα η εικόνα του περιπλανώμενου Σατανά υπάρχει και στην Καινή Διαθήκη. Συγκεκριμένα στο Α΄ Πε. 5,8

που λειτουργεί προβοκατόρικά και προσπαθεί να παρουσιάσει τον Ιώβ ως άπιστο.¹³⁵

Στον επηρεασμό από την Περσία αποδίδει και ο Konig την σύλληψη τις ιδέας του Σατανά. Θεωρεί ότι η δαιμονολογία των Περσών δάνεισε την εικόνα του σατανά στου Εβραίου. Αντίθετος ως προς τον επηρεασμό είναι ο M. J. Gruenthaner, ο οποίος πιστεύει ότι η εικόνα του σατανά προεικονίζεται στον όφι και δεν υπάρχει δάνειο από την Περσία.¹³⁶

Βλέποντας τον σατανά και τον τρόπο που ενεργεί στο βιβλίο του Ιώβ δεν θεωρούμε σωστό να τον κατονομάσουμε ως έναν πιστό υπηρέτη του Γιαχβέ. Αυτό συμβαίνει γιατί ο σατανάς δεν λειτουργεί απλά ως κατήγορος που έχει τον άχαρο ρόλο να ανακαλύπτει και να εκθέτει τα ανθρώπινα παρασρατήματα. Ο σατανάς κατηγορεί τον Ιώβ ενώπιον της ουράνιας αυλής του Θεού, τον δοκιμάζει ύστερα από άδεια του Γιαχβέ αλλά τον προκαλεί κιόλας ώστε να εναντιωθεί και να βλασφημήσει τον Θεό. Την ίδια στιγμή αν συγκρίνουμε τον Σατανά με τον Γιαχβέ βλέπουμε ότι είναι υποταγμένος στον Θεό αλλά και σε επίπεδο δύναμης είναι κατώτερος του, αφού δεν μπορεί να πειράξει τον Ιώβ αν πρώτα ο Γιαχβέ δεν άρει την προστασία του προς αυτόν. Σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να μιλήσουμε για δυισμό στο βιβλίο του Ιώβ από την στιγμή που είναι εμφανές ότι ο σατανάς είναι υποταγμένος στο θέλημα του Γιαχβέ.

Μπορεί ο σατανάς να κατηγορεί τον Ιώβ αλλά αυτός δεν είναι ο στόχος του. Εμμέσως κατηγορεί τον Γιαχβέ ότι πατρονάρει τον Ιώβ και εισέρχεται στην ανθρώπινη πραγματικότητα γι αυτό τον λόγο.¹³⁷ Άρα χρησιμοποιεί τον Ιώβ ως έναν μάρτυρα, χωρίς όμως αυτός να το γνωρίζει, ώστε να δείξει ότι έχει δίκαιο και να αμφισβητήσει την κρίση του Θεού.¹³⁸ Ο σατανάς μπορεί να αντιτίθεται στον Θεό, είναι όμως υπηρέτης του και δεν μπορεί να δράσει εκτός των πλαισίων που του βάζει. Θεωρούμε ότι ο συγγραφέας δεν τον βλέπει ως κάποιον έκπτωτο άγγελο γιατί τίποτα στον βιβλικό κείμενο δεν συνηγορεί προς αυτή την κατεύθυνση. Η εικόνα αυτή του σατανά ως έκπτωτου αγγέλου είναι προϊόν της Ιουδαϊκής Αποκαλυπτικής Γραμματείας και το γεγονός ότι στον πρόλογο του Ιώβ ο σατανάς αντιτίθεται στον θεό και προκαλεί δυστυχία στους ανθρώπους

---

¹³⁵ E. Pagels, *The Origin of Satan*, New York 1995, σ. 41

¹³⁶ M. J. Gruenthaner, *"The Demonology of the Old Testament"*, CBQ 6, 1944, σ. 19

¹³⁷ P. L. Day, *An Adversary in Heaven. Satan in the Hebrew Bible*, Atlanta 1988, σ. 80 - 81

¹³⁸ H. W. Robinson, *"The Counsil of Yahweh"*, JTS 45, 1944. σ. 153

ίσως να οδήγησε στην σύλληψη αυτής της ιδέας. Η αντίθεση αυτή προς τον Θεό είναι ακόμη αυτή που να οδήγησε σε μεταγενέστερη εποχή τον σατανά να παρουσιάζεται ως ο μεγάλος εχθρός του Θεού.

Τέλος μας προκαλεί μεγάλη εντύπωση το γεγονός ότι ενώ στον πρόλογο του Ιώβ γίνεται η πιο εκτενή αναφορά στον σατανά που υπάρχει στην Παλαιά Διαθήκη στη συνέχεια του κειμένου δεν υπάρχει ούτε μια αναφορά σ' αυτόν. Ούτε στην συζήτηση μεταξύ του Ιώβ και των φίλων του, που τον επισκέφτηκαν για να τον εμψυχώσουν και προσπαθούν να βρουν παραδοσιακές απαντήσεις στο πρόβλημα του βασανισμού των δικαίων.¹³⁹

Ο σατανάς στο Ζαχ. 3

Στο βιβλίο του Ζαχαρία γίνεται αναφορά στον σατανά σ' ένα από τα οκτώ οράματα που είχε ο Ζαχαρίας, το δεύτερο χρόνο από την άνοδο του Δαρείου στον θρόνο.¹⁴⁰ Ο Δαρείος υπήρξε βασιλιάς των Περσών από το 522 έως το 486 π.Χ. Γνωρίζοντας τα παραπάνω μπορούμε να χρονολογήσουμε το τέταρτο όραμα στο οποίο αναφέρεται ο σατανάς, στο 520 π.Χ. την μεταιχμαλωσιακή αυτή εποχή ο Ισραήλ ο οποίος ήταν εξόριστος στην Βαβυλώνα, επιστρέφει στην Παλαιστίνη κάτω από την ηγεσία του Αρχιερέα Ιησού και του Ζοροβάβελ που ήταν Δαβιδικής καταγωγής.

Το Ζαχ. 3 περιέχει δυο ιστορίες και γι' αυτό τον λόγο οι μελετητές θεωρούν ότι δεν αποτελείται από ενιαίο κείμενο. Το πρώτο θέμα περικλείεται στο Ζαχ. 3,1-7 και αφορά την καθιέρωση του Ιησού ως αρχιερέα. Το δεύτερο αφορά την θεμέλιο λίθο της ανοικοδόμησης του Ναού των Ιεροσολύμων. Το Ζαχ. 3,1-7 δεν περιέχει τα χαρακτηριστικά που έχουν τα υπόλοιπα οκτώ οράματα του Ζαχαρία. Δεν υπάρχουν υψηλοί

---

¹³⁹ W. Morriston, "God's Answer to Job", RS 32, σ. 339. J. W. Rogerson, *Biblical Studies*, New York 2006, σ. 414. A. Ohler, *Studying the Old Testament. From Tradition to Canon*, μτφρ. D. Cairns, Edinburg 1985, σσ. 141 – 143. Για το θέμα του βασανισμού και της υποταγής των δικαίων ο Saggs θεωρεί ότι το βιβλίο του Ιώβ έχει επηρεαστεί από την Σουμεριακή Λογοτεχνία αλλά και την Βαβυλώνα. Ίδια άποψη έχει και ο E. Jones όπου βλέπει εκτός των άλλων και επηρεασμό από την Αίγυπτο. Περισσότερα για τις θέσεις τους βλ. H. W. F. Saggs, *The Encounter with the Divine in Mesopotamia and Israel*, London 1978, σσ. 114 – 124. E. Jones, *Triumph of Job*, London 1966, σσ. 12 – 19.

¹⁴⁰ Ζαχ. 1,7

συμβολικοί όροι και τα άτομα που περιλαμβάνονται μας είναι ήδη γνωστά.¹⁴¹

Στο όραμα ο αρχιερέας Ιησούς βρίσκεται ενώπιον ενός αγγέλου του Κυρίου και στα δεξιά του στέκεται ο σατανάς (שָׂטָן), ο οποίος ήταν έτοιμος να τον κατηγορήσει.¹⁴² Ο χώρος στον οποίο διαδραματίζεται αυτή η σκηνή είναι πιθανότατα η ουράνια αυλή του βασιλιά Γιαχβέ.¹⁴³ Καταλήγουμε σε αυτό το συμπέρασμα γιατί στην συνέχεια του κειμένου γίνεται αναφορά σε όντα που παρακολουθούν την συζήτηση.¹⁴⁴ Ακόμη μετά το μήνυμα του Γιαχβέ, που μεταφέρθηκε δια στόματος του αγγέλου, πληροφορούμαστε για την ύπαρξη του θρόνου του Θεού και για τα μέλη της ουράνιας αυλής που τον υπηρετούν.¹⁴⁵ Η σκηνή αυτή ομοιάζει πολύ με τον πρόλογο του Ιώβ. Εκεί πάλι ο σατανάς παρουσιάζεται ως κατήγορος ενός ανθρώπου, του Ιώβ, στην ουράνια αυλή.¹⁴⁶

Όπως πληροφορούμαστε από το Ζαχ. 3,3-5 αφαιρείται η λερωμένη φορεσιά του αρχιερέα Ιησού, που σύμφωνα με την επικρατούσα άποψη συμβόλιζε τις ανομίες του λαού και αντικαθίσταται από καινούργια. Αυτή η αντικατάσταση του φορέματος θυμίζει την τελετή με την οποία καθιερώθηκε το Ααρωνικό ιερατείο.

Ο Ζαχαρίας στο όραμα του παρουσιάζει τον σατανά ως έναν κατήγορο που ήταν έτοιμος να κατηγορήσει τον Ιησού αλλά δεν προλαβαίνει να το πράξει γιατί του απαγορεύεται να μιλήσει από τον Θεό. Στο κείμενο δεν παρουσιάζεται ο Θεός και η άποψη του εκφράζεται δια στόματος του αγγέλου. Το περιεχόμενο των κατηγοριών που θα ανέφερε ο σατανάς δεν μας είναι γνωστό και μόνο εικασίες μπορούν να γίνουν πάνω σ' αυτό το θέμα. Η πρώτη, συνδέεται με το αίτιο της καταστροφής της Ιερουσαλήμ. Οι αμαρτίες της κοινότητας οδήγησαν στην καταστροφή και την πτώση της, όπως και στην εξορία των κατοίκων της. Ο ίδιος ο Θεός απέρριψε την Ιερουσαλήμ άρα δεν θα πρέπει να γίνει κάποια προσπάθεια για την ανοικοδόμηση της. Η δεύτερη εικασία σχετίζεται με το ιερατείο αλλά και το ίδιο το πρόσωπο του Ιησού. Αυτοί

---

¹⁴¹ N. L. A. Tidwell, "WA'OMAP (ZECH 3:5) And the Genre of Zechariah's Forth Vision", JBL 94, 1975, σσ. 345 – 346

¹⁴² Ζαχ. 3,1

¹⁴³ P. L. Day, *An Adversary in Heaven. Satan in the Hebrew Bible*, Atlanta 1988, σσ. 114 – 116

¹⁴⁴ Ζαχ. 3,4

¹⁴⁵ Ζαχ. 3,7

¹⁴⁶ R. North, "Angel – Prophet or Satan – Profet?", ZAW 82, 1970, σ. 59

μπορεί να θεωρούνται ανίκανοι να αναλάβουν το σπουδαίο έργο της ανοικοδόμησης του Ναού λόγω των αμαρτιών τους πριν την πτώση η κατά την διάρκεια που έμεινε ο Ισραήλ στην Βαβυλώνα.¹⁴⁷ Ακόμη πιθανό θεωρείται και οι κατηγορίες εναντίων του Ιησού να συνδέονται είτε με την μη αποδοχή του Ζοροβάβελ ως μεσσία ή με την συμμετοχή με τα λειτουργικά άμφια σε κάποια γιορτή της Βαβυλώνας.¹⁴⁸ Όποιες και να ήταν οι κατηγορίες του Σατανά προς τον αρχιερέα Ιησού, αυτές δεν ειπώθηκαν επειδή του αφαιρέθηκε η δυνατότητα να μιλήσει από τον Θεό. Αυτό μας δείχνει για μια ακόμα φορά, όπως και στον πρόλογο του Ιώβ, ότι ο σατανάς είναι κατώτερος του Θεού και λειτουργεί στα πλαίσια που ο Θεός τον επιτρέπει.

Οι περισσότεροι μελετητές που ασχολήθηκαν με το Ζαχ 3,1-7 θεωρούν ότι ο σατανάς αντιτίθεται στην αλλαγή της κατάστασης του Ισραήλ από ακάθαρμο λόγω των αμαρτιών, σε καθαρό λόγω της συγχώρεσης αυτών από τον Θεό. Ο σατανάς αντιπροσωπεύει για τους Marti και Duhn τον παρατηρητή και υπέρμαχο της θείας δικαιοσύνης. Το γεγονός της απαγόρευσης της ομιλίας του συνδέεται από τον Lods με την προσπάθεια να παρακωλύσει το θείο έλεος, από την στιγμή που αντιτίθεται σύμφωνα με τον Kluger και στο σχέδιο της σωτηρίας. Ο H. G. Mitchell θεωρεί μάλιστα ότι ο σατανάς είναι η δικαιοσύνη του Γιαχβέ η οποία έρχεται σε αντίθεση με την θεία Χάρη.¹⁴⁹

Τέλος υπάρχει και η άποψη ότι ο σατανάς συμβόλιζε στο όραμα του Ζαχαρία άλλα κομμάτια τις Ιουδαϊκής κοινότητας, τα οποία όμως δεν είχαν οργανωθεί σε κλειστές κάστες, αυτά ήταν αντίθετα με την ανάδειξη του Ιησού ως αρχιερέα. Θεωρούσαν ότι το θέμα θα έπρεπε να κριθεί από όσο πιο ψηλά γινόταν και τι πιο υψηλό από την ουράνια σύναξη. Οι κατηγορίες του σατανά δεν έγιναν δεκτές και απορρίφθηκαν, έτσι δεν υπάρχει και κανένας λόγος να μην υποστηρίζεται από όλη την Ιουδαϊκή κοινότητα ο αρχιερέας Ιησούς.¹⁵⁰

---

¹⁴⁷ S. H. T. Page, *Powers of Evil: a Biblical Study of Satan and Demons*, Grand Rapids 1995, σ. 32

¹⁴⁸ C. J. Allen, *The Broadman Bible Commentary*, T.7, 1969, σ. 320

¹⁴⁹ P. L. Day, *An Adversary in Heaven. Satan in the Hebrew Bible*, Atlanta 1988, σ. 117

¹⁵⁰ E. Pagels, *The Origin of Satan*, New York 1995, σ. 44

Ο Σατανάς στο Α' Χρονικών

Το βιβλίο των Α' – Β' Χρονικών ή Παραλειπομένων είναι έργο του Χρονικογράφου. Αυτός συγγράφει την μεταιχμαλωσιακή εποχή, γύρω στο 300 π.Χ σε μία εποχή που αποκαταστάθηκε η λατρεία του Ναού των Ιεροσολύμων και υπήρχε μια σχετική ανεξαρτησία που τους είχε παραχωρηθεί από τον Πέρση βασιλιά. Στα Α' - Β' Χρονικών περιλαμβάνονται παράλληλα χωρία από το βιβλίο της Γένεσης έως αυτά των Βασιλειών. Ο Χρονικογράφος ήταν ένας λευίτης από τα Ιεροσόλυμα και πρόθεση του δεν ήταν να συγγράψει κάποιο ιστορικό έργο, αντίθετα θεολογεί. Τα παράλληλα αυτά χωρία δείχνουν ότι ο Χρονικογράφος γνώριζε τα παραπάνω βιβλία και μαζί με άλλες πηγές που δεν μας είναι γνωστές, προσπαθεί να παρουσιάσει την δικιά του άποψη. Σε παλαιότερες εποχές υποστηριζόταν ότι τα Β' Έσδρας και Νεεμίας ήταν και αυτά έργα του Χρονικογράφου. Αυτό όμως δεν ισχύει αφού πρόκειται για κείμενα που παρουσιάζουν πολλές διαφορές. Τα βιβλία των Χρονικών εκφράζουν τις προσδοκίες των Ιουδαίων που παρέμειναν στην Παλαιστίνη κατά την Βαβυλώνια αιχμαλωσία ενώ τα Β' Έσδρας και Νεεμίας αντιπροσωπεύουν τους εξόριστους Ιουδαίους στη Βαβυλώνα. Όπως προαναφέραμε σκοπός του Χρονικογράφου δεν είναι να παραδώσει ένα ιστορικό έργο αλλά να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα που υπάρχουν εκείνη την εποχή και αφορούν γεγονότα του παρελθόντος.¹⁵¹

Στο Α' Χρ. 21,1 για πρώτη φορά παρουσιάζεται στην Παλαιά Διαθήκη το ουσιαστικό *satan* χωρίς την συνοδεία άρθρου (שָׂטָן). Αυτό οδήγησε σε μεγάλη διαμάχη τους μελετητές που μερίδα τους υποστήριξε ότι πρόκειται για ένα ανθρώπινο εχθρό του Ισραήλ, ενώ άλλοι υποστήριξαν ότι αναφέρεται σε ένα υπερφυσικό ον.¹⁵² Η P. G. Day αναζητώντας και αυτή λύση στο πρόβλημα που προέκυψε θεωρεί ότι ο

---

¹⁵¹ Περισσότερα για το έργο του Χρονικογράφου βλ. Δ. Καϊμάκης, *Σύντομη Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη*. Επιλογή ενοτήτων από τη Βίβλο της Ιερουσαλήμ, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 57 – 62. Ι. Χ. Μούρτζιου, *Ερμηνευτικές Μελέτες στην Παλαιά Διαθήκη*, τ. Β, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 134. Μ. Κωνσταντίνου, “*Θεολογία στο έργο του Χρονικογράφου*”, <http://users.auth.gr/mkon/PDF/Theology%20and%20History%20in%20Chr.pdf>. G. H. Box, *Judaism in the Greek Period*, Connecticut 1971, σσ. 114 – 115. G. von Rad, *Old Testament Theology*, τ. 1, μτφρ D. M. G. Stalner, Wiltshire 1975, σσ. 347 – 354. R. North, “*Angel – Prophet or Satan – Profet?*”, ZAW 82, 1970, σ. 35

¹⁵² Η πρώτη άποψη υποστηρίχθηκε από τους Kaupel, Tur – Sinai και F. X. Kugler, ενώ η δεύτερη από τους T. H. Gaster και W. Lemke.

σατανάς στο Α΄ Χρ. 21,1 αναφέρεται σε ανθρώπινο εχθρό του Ισραήλ. Κατέληξε σε αυτό το συμπέρασμα θεωρώντας ότι το Α΄ Χρονικών γράφεται γύρω στο 520 π.Χ και είναι προϊόν της κοινότητας που κατασκεύασε τον δεύτερο Ναό. Θεωρεί ακόμα ότι η μόνη σίγουρη αναφορά στον Σατανά ως όνομα υπάρχει στα Ιωβηλ. 23,29 και Αναλ. Μωυσ. 10,1 που τα χρονολογεί γύρω στο 168 π.Χ στα χρόνια του Αντίοχου του Δ΄ του Επιφανή. Το χρονικό αυτό κενό για την P. L. Day είναι αγεφύρωτο και γι αυτό συμπεραίνει ότι ο σατανάς στο βιβλίο των Α΄ Χρονικών είναι ένας ανθρώπινος αντίπαλος.¹⁵³

Βλέποντας τις θέσεις αυτές μπορούμε να καταλάβουμε πως κατέληξε σε λανθασμένα συμπεράσματα. Όπως προαναφέραμε τα βιβλία των Χρονικών γράφονται περίπου το 300 π.Χ και όχι το 520 π.Χ. Το γεγονός αυτό σε συνδιασμό το ότι ο Χρονικογράφος ήταν γνώστης των προγενέστερων κειμένων, μπορούμε να εικάσουμε ότι γνώριζε και τον πρόλογο του Ιώβ όπως και το τέταρτο όραμα του Ζαχαρία. Η γνώση αυτών των κειμένων και κατ' επέκτασιν της εικόνας του σατανά ως ενός μέλους της ουράνιας αυλής του Γιαχβέ, που είχε τον ρόλο του κατήγορου στο ουράνιο δικαστήριο, μπορεί να χρησιμοποιήθηκε από τον Χρονικογράφο. Το ουσιαστικό *satan* σε αυτή την περίπτωση δεν χρησιμοποιήθηκε ως κάποια ιδιότητα αλλά ως κύριο όνομα.¹⁵⁴

Όπως προαναφέραμε ο Χρονικογράφος προσπαθεί να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα της πιστεύουσας κοινότητας της εποχής του, γι αυτό και συγγράφει. Ο πιστός Ιουδαίος διαβάζοντας το Β΄ Σαμ. 24,1-9 προβληματίζεται βλέποντας τον Γιαχβέ να παρακινεί τον Δαβίδ να μετρήσει τον λαό και όταν ο τελευταίος το κάνει, ο Γιαχβέ τιμωρεί τον λαό. Με μια θανατηφόρα επιδημία ως τιμωρία πέθαναν εβδομήντα χιλιάδες άνθρωποι. Ο Χρονικογράφος αν θεωρήσουμε ότι γνώριζε τον πρόλογο του Ιώβ, είχε την εικόνα ενός σατανά που προκαλεί δεινά στους ανθρώπους και έχει την δυνατότητα να δοκιμάσει την πίστη τους προκαλώντας τους μάλιστα να απιστήσουν έναντι του Θεού.¹⁵⁵ Έτσι προσπαθώντας να δώσει απάντηση στον προβληματισμό του κάθε πιστού Ιουδαίου, προβάλλει τον Σατανά ως το αίτιο του πειρασμού του Δαβίδ.¹⁵⁶ Ο

---

¹⁵³ P. L. Day, *An Adversary in Heaven. Satan in the Hebrew Bible*, Atlanta 1988, σσ. 127 - 145

¹⁵⁴ K. van der Toorn, *DDD*, σ. 1377

¹⁵⁵ R. E. Stokes, "The devil made David do it... or Did he? The Nature, Identity and Literary Origins of the Satan in I Chronicles 21:1", *JBL* 128, 2009, σ. 100

¹⁵⁶ W. Caldwell, "The doctrine of Satan: I. In the Old Testament", *BW* 41, 1913, σ. 33

Σατανάς είναι λοιπόν αυτός που ζήτησε από τον Δαβίδ να μετρήσει τον λαό με αποτέλεσμα να σκοτωθεί ο πληθυσμός.

Τέλος είναι γνωστή η τάση του Χρονικογράφου να περιγράφει ιδεαλιστικά το πρόσωπο του Δαβίδ. Αν και δέχεται ότι ο Δαβίδ αμάχησε καταμετρώντας τον λαό και μη ακούγοντας τις παραινέσεις του Ιωάβ να μην το κάνει, με την χρησιμοποίηση του Σατανά παίρνει έστω και λίγη από την ευθύνη που υπάρχει στο πρόσωπο του Δαβίδ.¹⁵⁷

Ο όφης στο Γεν. 3

Το κείμενο το οποίο είναι ευρύτερα διαδεδομένο στον Χριστιανικό κόσμο ως η πρώτη εμφάνιση του κακού και του σατανά είναι το Γεν. 3. Εκεί διαπραγματεύεται ο J το θέμα της πτώσης του ανθρώπου από την παραδείσια κατάσταση στην οποία ζούσε. Το αξιοπερίεργο είναι ότι στην διήγηση αν και δεν γίνεται λόγος για τον σατανά, μιας και ο όφης (שָׁחַדָּה nachash) είναι αυτός που δαλεάζει την Εύα, έχει μείνει στην παράδοση ότι ο σατανάς κρύβεται πίσω από τον όφι.

Διαβάζοντας την ιστορία της πτώσεως των πρωτοπλάστων μας δημιουργούνται ερωτήματα τα οποία δεν μπορούμε να τα απαντήσουμε στηριζόμενοι στο Γεν. 3, αλλά θα πρέπει να έχουμε στο μυαλό μας την Σοφιολογική και την Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία. Το Γεν. 3 δεν είναι παράλληλο με κανένα άλλο κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης, αλλά δεν ομοιάζει και με καμία ιστορία στο χώρο της αρχαίας Μέσης Ανατολής.¹⁵⁸ Στην ιστορία αυτή δεν γίνεται καμία προσπάθεια να μας εξηγηθεί γιατί το φίδι προσπαθεί να οδηγήσει τον άνθρωπο στην αμαρτία.

Παρά το γεγονός ότι στο βιβλίο της Γενέσεως ο όφης επανειλημμένα αναφέρεται ως ένα ζώο, ορισμένα χαρακτηριστικά του υποδηλώνουν ότι είναι κάτι παραπάνω από απλό φίδι. Ένα από αυτά είναι η δυνατότητα της ομιλίας.¹⁵⁹ Ορισμένοι μελετητές πιστεύουν ότι ο συγγραφέας του κειμένου έχει στο μυαλό του έναν τελείως διαφορετικό κόσμο, όταν περιγράφει τον κόσμο πριν την πτώση. Οπότε θεωρεί ότι

---

¹⁵⁷ K. van der Toorn, *DDD*, σ. 1376 – 1377

¹⁵⁸ M. Κωνσταντίνου, *Ρήμα Κυρίου Κραταιόν*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 99

¹⁵⁹ S. H. T. Page, *Powers of Evil: a Biblical Study of Satan and Demons*, Grand Rapids 1995, σ. 13

μπορεί να υπήρχαν και ζώα με δυνατότητα ομιλίας. Ορισμένοι άλλοι μελετητές με κύριο εκπρόσωπο τον M. J. Grunthaner, πιστεύουν ότι ακόμα και σ' αυτόν τον κόσμο η δυνατότητα ενός ζώου να μιλήσει θα ήταν κάτι το εξαιρετικά ιδιαίτερο. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει σύμφωνα με αυτούς τους ερευνητές, ότι κάποιος με υψηλότερη νοημοσύνη κρυβόταν πίσω από το φίδι.¹⁶⁰ Στο Γεν. 3 όμως βλέπουμε ότι η δυνατότητα της ομιλίας από το φίδι δεν παρουσιάζεται ως κάτι το αξιοσημείωτο. Ως κάτι δηλαδή που να υποδεικνύει ότι το φίδι ήταν φορέας μέσα από τον οποίο κάποιος άλλος μιλούσε.

Το φίδι μπορεί να έρχεται σε αντίθεση με τον Θεό από την στιγμή που επηρεάζει την Εύα να φάει τον Καρπό από το ξύλο της γνώσης του καλού και του κακού. Γεγονός που οδηγεί τον άνθρωπο να παραβεί τις εντολές του Θεού, σε μια προσπάθεια να γίνει σοφός, αφού η γνώση του καλού και του κακού έχει τη σημασία της γνώσης όσο περισσότερων πραγμάτων γίνεται.¹⁶¹ Αυτό όμως δεν αποδεικνύει ότι το φίδι ήταν κάτι παραπάνω από ένα απλό ζώο. Στο Γεν. 1,26-28 και Γεν. 2,18-20 το φίδι παρουσιάζεται ως ένα μέλος του ζωικού βασιλείου, το οποίο δημιούργησε ο Θεός και το έθεσε κάτω από την εξουσία και τον έλεγχο του ανθρώπου.

Μετά τα όσα έχουν προαναφερθεί εγείρεται και το ερώτημα για την χρησιμοποίηση του όφι από τον βιβλικό συγγραφέα. Ο G. von Rad υποστηρίζει ότι στην ιστορία των θρησκειών το φίδι παρουσιάζεται ως το πιο αμαρτωλό και το πιο παράξενο ζώο και υποθέτει ότι ο συγγραφέας γνωρίζει κάποιον σχετικό μύθο που του έδωσε το έναυσμα να το χρησιμοποιήσει στην ιστορία του.¹⁶² Άλλοι μελετητές υποστηρίζουν ότι υπάρχει επηρεασμός από το έπος του Γκιλγκαμές. Εκεί ένα φίδι αρπάζει το φυτό που χαρίζει αθανασία ενώ ο Γκιλγκαμές το αναζητούσε φοβούμενος μην πεθάνει.¹⁶³ Στο αρχαίο Ισραήλ τα ερπετά συνδέονταν με τις μυθολογικές εικόνες των χαστικών δυνάμεων που νίκησε ο Γιαχβέ κατά την δημιουργία. Ακόμη τα φίδια συμβόλιζαν την ζωή, την υγεία και την γονιμότητα. Στην Φοινίκη συμβόλιζαν τον θεό της ζωής Εσμούν, στην

---

¹⁶⁰ M. J. Grunthaner, "The Demonology of the Old Testament", CBQ 6, 1944, σσ. 7 - 10

¹⁶¹ Για το θέμα της γνώσης του καλού και του κακού βλ. W. M. Clark, "A Legal Background to the Yahwist's use of "Good and Evil" in Gen. 2-3", JBL 88, 1969, σσ. 266 - 278. H. S. Stern, "The Knowledge of Good and Evil", VT 8, 1958, σσ. 405 - 418. G. von Rad, *Genesis. A Commentary*, μτφρ. J. H. Marks, London 1961, σσ. 85-87

¹⁶² G. von Rad, ο.π., σ. 85

¹⁶³ C. J. Allen, *The Broadman Bible Commentary*, T.1, 1973, σ. 129. R. W. Moberly, "Did the Serpent Get it Right?", JTS 39, 1988, σσ. 22 - 23.

Ελλάδα τον Ασκληπιό και τον Απόλλωνα και στην Χαναάν τον τοπικό θεό της γονιμότητας Βαάλ.¹⁶⁴ Στον αρχαίο σουμεριακό πολιτισμό το φίδι συμβόλιζε την αθανασία. Στην Αίγυπτο το φίδι συμβόλιζε την ζωή και μάλιστα η κόμπρα είναι το αιγυπτιακό ιδιογράφημα για την αθανασία γενικά αλλά και ειδικά για την αθανασία του Φαραώ.¹⁶⁵ Το ότι χρησιμοποιείται από τους Χαναανίους για να συμβολίσει τον Βαάλ ίσως αυτό να οδήγησε και τον βιβλικό συγγραφέα να το χρησιμοποιήσει ως αίτιο του κακού.

Την μεταιχμαλωσιακή εποχή και συγκεκριμένα την εποχή που αναπτύσσεται η Σοφιολογική Γραμματεία βλέπουμε να αλλάζει ο ερμηνευτικός ορίζοντας πάνω στο θέμα του όφι και από ένα απλό ζώο να μετατρέπεται σε όργανο του Σατανά αλλά να ταυτίζεται και με αυτό. Στο Σοφ. Σειρ. 21,2 έχουμε σύνδεση του φιδιού με την αμαρτία και αυτό είναι ευδιάκριτο από την προτροπή του συγγραφέα να αποφεύγουμε το φίδι όπως την αμαρτία. Στην συνέχεια στο Σοφ. Σολ. 2,24 βλέπουμε να ταυτίζεται ο όφης με τον Σατανά. Αναφέρεται μάλιστα ότι ο Θεός δημιούργησε τον άνθρωπο για την άφθαρτη ζωή και ότι από τον φθόνο του διαβόλου ο θάνατος μπήκε στον κόσμο. Με αυτόν τον τρόπο ο συγγραφέας της Σοφίας Σολομώντα προσπαθεί να απαντήσει στα ερωτήματα γιατί υπάρχει ο θάνατος¹⁶⁶ και γιατί να βασανίζονται οι ευσεβείς κατά την διάρκεια της ζωής τους.¹⁶⁷ Η πάλη των ευσεβών Ιουδαίων με τους καταπιεστές τους¹⁶⁸ οδηγεί τον συγγραφέα να αναπτύξει μια θεολογία ανταμοιβής των δικαίων μετά των θάνατο τους, όπου θα επιβληθεί η θεία δικαιοσύνη.¹⁶⁹ Στην αποκαλυπτική Γραμματεία παρατηρούμε ότι στην Αν. Μωυσέως 16,4-5 παρουσιάζεται ο Σατανάς να ομιλεί με τον όφι και να του ζητάει να γίνει το όχημα μέσα από το οποίο θα ομιλεί.¹⁷⁰

---

¹⁶⁴ Μ. Κωνσταντίνου, *Ρήμα Κυρίου Κραταιόν*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 100 – 101. R. G. Murison, “The Serpent in the Old Testament”, *AJSLL* 21, τ. 2, 1905, σ. 117

¹⁶⁵ K. R. Joines, “The Serpent in Gen.3”, *ZAW* 87, 1975, σσ. 1-3

¹⁶⁶ E. G. Clarke, *The Wisdom of Solomon*, The Cambridge Bible Commentary, Cambridge 1974, σ. 27.

¹⁶⁷ J. D. G. Dunn, *Eerdmans Commentary on the Bible*, Michigan 2003, σ. 766

¹⁶⁸ G. H. Box, *Judaism in the Greek Period*, Connecticut 1971, σσ. 172 - 173

¹⁶⁹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την Σοφιολογική Γραμματεία βλ. Μ. Ι. Παζάρσκη, *Από τη Σοφία στο λόγο και το πνεύμα*, Θεσσαλονίκη 2009

¹⁷⁰ S. H. T. Page, *Powers of Evil: a Biblical Study of Satan and Demons*, Grand Rapids 1995, σ. 15

Με βάση αυτά μπορούμε να κατανοήσουμε πως η εικόνα του όφι ταυτίστηκε με τον διάβολο και πέρασε στην Καινή Διαθήκη.¹⁷¹ Στην Παλαιά Διαθήκη και το Γεν. 3, βλέπουμε ότι ο βιβλικός συγγραφέας αποφεύγει να συσχετίσει τον όφι με τον διάβολο. Τον κατατάσσει ανάμεσα στο ζωικό βασίλειο και όπως όλα τα ερπετά δημιουργήθηκε από τον Θεό σύμφωνα με το Γεν. 1,24.

Συμπεράσματα

Μετά την μελέτη των τριών χωρίων της Παλαιάς Διαθήκης που αναφέρονται στον σατανά όπως επίσης και του Γεν. 3, θεωρούμε σκόπιμο να συνοψίσουμε τα αποτελέσματα της ερευνάς μας. Στο Γεν.3 όπου περιγράφονται τα περιστατικά που οδήγησαν στην πτώση του ανθρώπου από τον παράδεισο, βλέπουμε ότι δεν υπάρχει αναφορά στον σατανά. Αντίθετα παρουσιάζεται ο όφης, ένα ερπετό το οποίο ανήκει στο ζωικό βασίλειο, να δελεάζει την Εύα να φάει από τον απαγορευμένο καρπό του ξύλου της γνώσεως του καλού και του κακού.¹⁷² Ο όφης ως δημιουργημα του Θεού και ως μέλος του ζωικού βασιλείου είναι κάτω από την εξουσία και τον έλεγχο του ανθρώπου.¹⁷³ Ενώ ο J αποφεύγει να τον ταυτίσει με τον διάβολο, η σύνδεση γίνεται την εποχή της Σοφιολογικής Γραμματείας και την βλέπουμε στην Σοφία Σολομώντος.¹⁷⁴

Τα κείμενα στα οποία πραγματικά υπάρχει το ουσιαστικό satan (שָׂטָן) είναι ο πρόλογος του Ιώβ, το Ζαχ. 3 και το Α΄ Χρ. 21.¹⁷⁵ Το ότι στην Παλαιά Διαθήκη μόνο τόσο λίγες φορές γίνεται αναφορά στον σατανά,

---

¹⁷¹ Στην Καινή Διαθήκη και συγκεκριμένα στο Αποκ. 12,9 βλέπουμε να υπάρχει η ταύτιση του σατανά με τον όφι με μια προσθήκη. Η προσθήκη είναι αυτή του δράκοντα που μαζί με τον όφι ταυτίζεται στο πρόσωπο του καλούμενου διαβόλου, δηλαδή του Σατανά. Ο Ιωάννης στο χωρίο αυτό προβάλλει τη ισχυρή θέση του Θεού έναντι του σατανά, ο οποίος είναι και αυτός που τον εκδίωξε και τον έριξε στην γη. Περισσότερα βλ. π. Ι. Γ Σκιαδαρέσης, *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη*. Ερμηνευτικά και Θεολογικά Μελετήματα Α΄, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 100. Ι. Χ. Μούρτζιου, *Ερμηνευτικές Μελέτες στην Παλαιά Διαθήκη*, τ. Β, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 282.

¹⁷² Γεν. 3,3 - 7

¹⁷³ Γεν. 1,26 – 28. 2,18 - 20

¹⁷⁴ Σοφ. Σολ. 2,24

¹⁷⁵ Στον πρόλογο του Ιώβ και στο Ζαχ. 3 το ουσιαστικό satan συνοδεύεται από άρθρο (hassatan), ενώ στο Α΄ Χρονικών είναι μόνο του.

με την πιο εκτενή αυτή στο πρόλογο του Ιώβ, μας δείχνει ότι ο Ισραήλ την μεταιχμαλωσιακή εποχή ήταν εξοικειωμένος και γνώριζε την φύση του σατανά. Εδώ αναφέρουμε την μεταιχμαλωσιακή εποχή γιατί και τα τρία κείμενα είναι γραμμένα αυτή την εποχή.

Αυτό συμβαίνει γιατί το κακό είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την πίστη στην μεταθάνατο ζωή. Την προαιχμαλωσιακή εποχή όλοι οι νεκροί ανεξαιρέτως πάνε στην Σεώλ για τον αιώνιο ύπνο. Από την στιγμή που υπάρχει αυτή η προοπτική η εικόνα ενός σατανά είναι αχρειαστή. Κατά τη διάρκεια της αιχμαλωσίας ο Ισραήλ έρχεται σε επαφή με τον Ζωροαστρισμό και επηρεάζεται από αυτόν. Την μεταιχμαλωσιακή εποχή η έννοια του κακού αλλάζει και συνδέεται με την αμαρτία. Έτσι βλέπουμε πως ο όφισ (שִׁטְוֹן nachash) μετασχηματίζεται σε κάτι παραπάνω από απλό ερπετό που ήταν και συνδέεται με την αμαρτία στην Σοφία Σειράχ. Την εποχή αυτή αναπτύσσεται η προοπτική της ζωής μετά τον θάνατο. Με βάση αυτό δημιουργείται η εικόνα του σατανά, έχοντας δανειστεί αρκετά στοιχεία από τον Ζωροαστρισμό, όπως επίσης και από την Σοφιολογική και από την Αποκαλυπτική Γραμματεία που αρχίζουν πια να αναπτύσσονται.

Η εικόνα που υπάρχει σε αυτά τα κείμενα για τον σατανά, είναι ενός αγγέλου που είναι μέλος της ουράνιας αυλής του βασιλιά Γιαχβέ και έχει τον ρόλο του κατηγορούμενου στο ουράνιο δικαστήριο. Για να επιτελέσει αυτόν τον ρόλο, του έχει δωθεί η ελευθερία να κινείται σε όλη την γη ώστε να ανακαλύψει τα ανθρώπινα παραπτώματα και αμαρτήματα.¹⁷⁶ Αυτή η ελευθερία δείχνει ότι είναι σε προνομιακή θέση σε σχέση με τους άλλους αγγέλους που αυτοί εισέρχονταν στην ανθρώπινη πραγματικότητα μόνο για να παραδώσουν κάποιο μήνυμα ή γιατί τους είχε ζητηθεί να προστατεύουν κάποιο έθνος.

Σε κανένα από τα τρία αυτά βιβλικά κείμενα δεν παρουσιάζεται ο σατανάς ως έκπτωτος άγγελος. Ως ένας άγγελος που έγινε αντίπαλος του Θεού και του εαυτού του και εξέπεσε, αλλά πάντα έχει την δυνατότητα να συνεχίσει και να πορεύεται, σύμφωνα με την Χριστιανική γραμματεία, στην πορεία της ολοκλήρωσης.¹⁷⁷ Η εικόνα του Σατανά ως ενός έκπτωτου αγγέλου υπάρχει στην Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία.

---

¹⁷⁶ Ιωβ 1,7

¹⁷⁷ Ν. Α. Ματσούκα, *Ο Σατανάς*, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 12 - 29

Στο βιβλίο του Ενώχ παρουσιάζονται πέντε σατανάδες οι οποίοι φέρουν τα ονόματα Γιεκών, Ασβιήλ, Γαδριήλ, Πενεμουέμ και Κασδέια και είναι κάτω από την εξουσία του Σατάν. Οι πέντε αυτοί σατανάδες έχουν την δυνατότητα να εμφανίζονται ενώπιον του Θεού, να κατηγορούν τους ανθρώπους, να τους δελεάζουν ώστε να αμαρτήσουν και δρουν και ως άγγελοι τιμωροί.

Στον Σλαβονικό Ενώχ βλέπουμε τον Σατανιήλ ως έναν αρχάγγελο ο οποίος θέλησε να γίνει ίσος με τον Θεό και να στήσει το Θρόνο του πάνω από τα σύννεφα του Θεού. Ακόμη παρουσιάζεται να ζηλεύει τον Αδάμ γιατί τα πάντα στη γη είναι υποταγμένα σε αυτόν. Ο Σατανιήλ πέφτει από τον ουρανό μαζί με τους υποστηρικτές του και μετά από την πτώση του μετονομάζεται σε Σατάν.¹⁷⁸

Στον Βίο Αδάμ και Εύας ο Σατανάς αρνείται να υπακούσει στην εντολή του Μιχαήλ να προσκυνήσει τον Αδάμ, που είναι πλασμένος κατ' εικόνα του Θεού, με την αιτιολογία ότι ο Αδάμ είναι κατώτερος και νεότερος στην τάξη της δημιουργίας. Η πράξη αυτή εξόργισε τον Θεό που τον εξόρισε μαζί με τους ακολούθους του στη γη. Εκεί ο Σατανάς καταφέρνει να ξεγελάσει δυο φορές την Εύα. Την πρώτη φορά είχε ως αποτέλεσμα να εξοριστούν οι πρωτόπλαστοι από τον επίγειο παράδεισο, ενώ η δεύτερη να χαλάσει την νηστεία και την άσκηση που έκαναν οι πρωτόπλαστοι με την οποία ζητούσαν την συγχώρηση του Θεού.¹⁷⁹

---

¹⁷⁸ Δ. Καϊμάκη, *Η Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και η θεολογία της*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 219 – 221

¹⁷⁹ Δ. Καϊμάκη, *ο.π.*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 119

Ο Θεός ως Δημιουργός του Καλού και του Κακού

Σε όλη την μέχρι τώρα μελέτη μας είδαμε το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει ο περιβάλλον χώρος του Ισραήλ, στην εξέλιξη της θρησκευτικής του σκέψης. Ο Ισραήλ δανείζεται εικόνες του περιβάλλοντος του, τις μετασχηματίζει και τις προσαρμόζει στην παράδοση του. Είδαμε θεότητες της Χαναάν, της Βαβυλώνας, της Περσίας και κάθε άλλης εθνότητας που έρχεται σε επαφή ο Ισραήλ, να μετατρέπονται άλλοτε σε αγγελικές δυνάμεις και άλλοτε σε δαίμονες. Αυτό συμβαίνει λόγω του αυστηρού Γιαχβισμού που επιτάσσει την μοναδικότητα του Θεού. Ο Θεός είναι δημιουργός των πάντων και όλα είναι υπό τον έλεγχο του. Έτσι βλέπουμε ακόμα και τον σατανά που στον μεταβιβλικό Ιουδαϊσμό και στον Χριστιανισμό έχει την εικόνα του μεγάλου αντιπάλου του Θεού, στην Παλαιά Διαθήκη παρουσιάζεται ως άγγελος που δεν μπορεί να κάνει οτιδήποτε ενάντια στο θέλημα του Θεού.

Ο αυστηρός μονοθεϊσμός που υπάρχει στην Ιουδαϊκή παράδοση έρχεται σε σύγκρουση με κάθε εικόνα δυϊσμού που υπάρχει στον περιβάλλον χώρο του Ισραήλ. Για παράδειγμα ο Ζωροαστρισμός, που επηρέασε πολύ την θρησκευτική σκέψη του Ισραήλ, έχει τον Angra Mainyu που είναι ο θεός του κακού, δημιουργός των δαιμόνων και σε αυτόν οφείλεται κάθε μορφή κακού και δυστυχίας. Αντίθετα στην Παλαιά Διαθήκη παρατηρούμε ότι δεν υπάρχει κάποιος αντί-θεός, αλλά ο Θεός είναι ο δημιουργός του καλού και του κακού. Σε αυτόν οφείλεται κάθε μορφή ευτυχίας και δυστυχίας. Η ιδέα αυτή αν και εμφορεί σε όλη την Παλαιά Διαθήκη, αναφέρεται χαρακτηριστικά στο βιβλίο του Ησαΐα, του Αμώς, του Ιώβ και στους Θρήνους.

Στο βιβλίο του Ησαΐα ο Θεός παρουσιάζεται ως δημιουργός της ευτυχίας και της δυστυχίας.¹⁸⁰ Στο ίδιο σημείο το κείμενο των Ο΄ αναφέρει «ὁ ποιῶν εἰρήνην καὶ κτίζων κακὰ». Δηλαδή παρουσιάζει τον Θεό ως δημιουργό του κακού. Το Εβραϊκό πρωτότυπο κείμενο περιέχει την λέξη **רָעָה** (Ra) που μεταφράζεται ως δυστυχία.¹⁸¹ Μια ακόμη ερμηνεία της λέξης

---

¹⁸⁰ Ησ. 45,7

¹⁸¹ J. R. Kohlenberger III, *The Interlinear NIV Hebrew – English Old Testament*, Michigan 1987, σ. 93

είναι και κακό.¹⁸² Αυτό μας δείχνει ότι ακόμα και το πρωτότυπο κείμενο παρουσιάζει τον Θεό ως δημιουργό του καλού και του κακού.

Στο βιβλίο του Αμώς,¹⁸³ ο προφήτης δικαιολογεί την αποστολή του μετά από μια κλασική προφητεία κρίσης με αποδέκτη τον ίδιο τον Ισραήλ. Χρησιμοποιεί διάφορες εικόνες για να δικαιολογήσει την αποστολή του, που είναι να προφητεύει κάθε φορά που ο Θεός του το ζητάει.¹⁸⁴ Μια από τις εικόνες που χρησιμοποιεί είναι μιας πόλης που πέφτει πάνω της κακό.¹⁸⁵ Αυτό είναι σύμφωνα με τον προφήτη από τον ίδιο τον Θεό σταλμένο, λόγω των αμαρτιών και της ηθικής διαφθοράς των κατοίκων της.¹⁸⁶

Στους Θρήνους βλέπουμε ότι κάθε εντολή του Θεού πραγματοποιείται. Ακόμα και αν ο Θεός προστάζει να γίνει κάτι κακό ή κάτι καλό αυτό θα πραγματοποιηθεί.¹⁸⁷ Εδώ ο Θεός παρουσιάζεται ως δημιουργός και του καλού όπως επίσης και του κακού. Πως γίνεται όμως ο Θεός δημιουργός να προξενεί κακό και φέρει δυστυχία στο ανθρώπινο γένος; Στην ερώτηση αυτή απαντάει ο ίδιος ο συγγραφέας. Το κακό που είναι από τον Θεό οφείλεται στον ίδιο τον άνθρωπο.¹⁸⁸ Αυτός αποστατεί αμαρτάνοντας και τιμωρείται από τον Θεό.¹⁸⁹

Στο βιβλίο του Ιώβ, ο Ιώβ προσπαθεί να εξηγήσει τα άδικα γεγονότα που του έχουν συμβεί. Μη γνωρίζοντας τι έχει προηγηθεί στο Ουράνιο Συμβούλιο μεταξύ του σατανά και του Θεού, ο Ιώβ προσπαθεί να βρει με τις παραδοσιακές αντιλήψεις της εποχής του τον λόγο των συμφορών του.¹⁹⁰ Θεωρεί ότι δεν έχει πράξει τίποτα άδικο και είναι ο ίδιος αθώος και δίκαιος. Με αυτό ως δεδομένο και την άγνοια για τον ρόλο του σατανά, θεωρεί ως υπεύθυνο των δεινών του τον Θεό.¹⁹¹ Ακόμη θεωρεί ότι δεν μπορεί να βρει το δίκιο του από την στιγμή που δεν μπορεί να

---

¹⁸² Η δεύτερη αυτή ερμηνεία είναι παρμένη από το ηλεκτρονικό πρόγραμμα Bible Works 7.

¹⁸³ Αμ. 3,6

¹⁸⁴ C. J. Allen, *The Broadman Bible Commentary*, T.7, 1972, σ. 100

¹⁸⁵ Το εβραϊκό πρωτότυπο κείμενο περιέχει το ουσιαστικό *רָא* (Ra)

¹⁸⁶ H. McKeating, *The Books of Amos, Hosea and Micah*, *The Cambridge Bible Commentary*, Cambridge 1971, σ. 27

¹⁸⁷ Θρ. 3,37 – 38

¹⁸⁸ D. R. Hillers, *Lamentations*, *The Anchor Bible*, New York 1972, σ. 130

¹⁸⁹ Θρ. 3,42

¹⁹⁰ Περισσότερες πληροφορίες για τα δεινά που ταλαιπώρησαν τον Ιώβ βλ. προηγούμενη υποενότητα στην μελέτη μας με τίτλο «ο σατανάς στο Βιβλίο του Ιώβ».

¹⁹¹ M. H. Pope, *Job*, *The Anchor Bible*, New York 1965, σ. 73

διελεγχθεί με τον Θεό, γιατί αυτός δεν θα τον ακούσει.¹⁹² Δεν μπορεί όμως να καταφύγει και στην δικαιοσύνη. Εκεί οι τυφλωμένοι από τον Θεό δικαστές δεν θα μπορούν να δουν το δίκιο.¹⁹³ Εδώ ο Ιώβ θεωρεί ότι ακόμα και η αδικία πηγάζει από τον ίδιο τον Θεό, που τυφλώνει τους δικαστές ώστε να μην μπορούν να ξεχωρίσουν το δίκαιο από το άδικο.

Τέλος ένα ακόμα κείμενο που μπορεί να εκληφθεί ότι αναφέρεται στον Θεό ως δημιουργό του καλού και του κακού βρίσκεται στην Σοφολογική Γραμματεία. Συγκεκριμένα στην Σοφία Σειράχ¹⁹⁴ βλέπουμε τον Θεό να δημιουργεί τον άνθρωπο με προϋποθέσεις. Διαμορφώνει από την αρχή την πορεία του κάθε ανθρώπου ξεχωριστά. Είτε στο καλό, είτε στο κακό. Δημιουργεί δηλαδή καλούς και κακούς ανθρώπους ανάλογα με την θέληση του. Έτσι βλέπουμε ότι και αυτό το χωρίο έμμεσα συνδέεται με το θέμα μας.

---

¹⁹² Ιωβ 9,16

¹⁹³ Ιωβ 9,24

¹⁹⁴ Σοφ. Σειρ. 33,12 - 14

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α΄ ΠΗΓΕΣ

Biblia Hebraica, έκδ. R. Kittel, Stuttgart 1966.

Septuaginta, Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Ο΄, έκδ. A. Rahlfs, Stuttgart 1971.

Novum Testamentum Graece, έκδ. E. Nestle – K. Aland, Stuttgart 2001

Β΄ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Αγουρίδης Σ., “Μύθος – Ιστορία – Θεολογία. Ανάλυση περικοπών από τα κεφ. 1 – 11 της Γενέσεως”, ΔΒΜ 6, Αθήνα 1987

Ackroyd R. P., *Israel Under Babylon and Persia*, London 1970

Ackroyd R. P., *The First Book of Samuel*, Cambridge 1971

Allen J. C., *The Broadman Bible Commentary*, T.1, 1973

Allen J. C., *The Broadman Bible Commentary*, T.2, 1970

Allen J. C., *The Broadman Bible Commentary*, T.3, 1970

Allen J. C., *The Broadman Bible Commentary*, T.7, 1969

Βελλά Μ. Β., *Εκλεκτοί Ψαλμοί*, Αθήνα 1996

Bergant D., *Job Ecclesiastes*, Delaware 1982

Berry R. G., “A Note on Gen. 6:3”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 17, τ. 2, 1901

Berry R. G., “The Interpretation Gen. 6:3”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 16, τ. 2, 1899

Blenkinsopp J., *Isaiah 1-39*, *The Anchor Bible*, New York 2000

Boling G. R., *Judges*, *The Anchor Bible*, New York 1975

- Box H. G., *Judaism in the Greek Period*, Connecticut 1971
- Brown E. R., *The Jerome Biblical Commentary*, New Jersey 1968
- Caldwell W., "The doctrine of Satan: I. In the Old Testament", BW 41, 1913
- Clarke G. E., *The Wisdom of Solomon*, The Cambridge Bible Commentary, Cambridge 1974
- Clark M. W., "A Legal Background to the Yahwist's use of "Good and Evil" in Gen. 2-3", JBL 88, 1969
- Cordom P. R., *I & II Samuel: A Commentary*, Michigan 1986
- Craigie C. P., "Helel, Athtar and Phaethon (Jes 14:12-15)", ZAW 85, 1973
- Cross M. F., "The Council of Yahweh in second Isaiah", JNES 12, τ.4, 1953
- Γιαννακόπουλος Ι., *Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Ο΄. Η Γένεσις, Θεσσαλονίκη* 1986
- Davinson G., *A Dictionary of Angels. Including the Fallen Angels*, New York 1971
- Davidson R., *Genesis 1-11*, The Cambridge Bible Commentary, Cambridge 1973
- Day L. P., *An Adversary in Heaven. Satan in the Hebrew Bible*, Atlanta 1988
- Dietrich W., *Η πρώτη περίοδος της Βασιλείας στον βιβλικό Ισραήλ – 10^{ος} αι. π.Χ, μτφρ. Ι. Χ. Μούρτζιου, Θεσσαλονίκη* 2004
- Drewer L., "Leviathan, Behemoth and Ziz: A Cristian Adaption", JWCI 44, 1981
- Dunn G. D. J., *Eerdmans Commentary on the Bible*, Michigan 2003
- Φούντα Ι., *Γένεσις*, Αθήνα 2004
- Galdwell W., "The doctrine of Satan: I. in Old Testament", BW 41, 1913

Galdwell W., *"The Doctrine of Satan: II. Satan in Extra – Biblical Apocalyptic Literature"*, BW 41, τ. 2, 1913

Gragham J., *Esther, Judith, Tobit, Ruth*, Delaware 1982

Gray M. J., *Spiritism and the Fallen Angels in the light of the Old and New Testaments*, 2009

Greenberg M., *Ezekiel 21-37*, The Anchor Bible, New York 1997

Gruenthaner J. M., *"The Demonology of the Old Testament"*, CBQ 6, 1944

Hanson D. P., *"Rebellion in Heaven, Azazel, and Euhemeristic heroes in 1 Enoch 6 – 11"*, JBL 96, τ. 2, 1977

Harper R. W., *"The Sons of God and the Daughters of Men. Genesis VI"*, BW 3, τ. 6, 1894

Haupt P., *"Asmodeus"*, JBL 40, τ. 3, 1921

Hendel S. R., *"Of Demigods and the Deluge: Toward and Interpretation of Genesis 6:1 – 4"*, JBL 106, τ. 1, 1987

Herbert S. A., *The Book of the Prophet Isaiah 1-39*, The Cambridge Bible Commentary, Cambridge 1988

Hillers R. D., *Lamentations*, The Anchor Bible, New York 1972

Humpert P., *"The Old Testament and the problem of Suffering"*, BW 52, 1918

Joines R. K., *"The Serpent in Gen.3"*, ZAW 87, 1975

Jones E., *Triumph of Job*, London 1966

Jung J. P., *Fallen Angels in Jewish, Christian and Mohammedan Literature*, New York 1974

Keil F. C. και Delitzsch F., *Commentary on the Old Testament in ten Volumes*, Michigan 1971

Kohlenberger III R. J., *The Interlinear NIV Hebrew – English Old Testament*, Michigan 1987

Καϊμάκη Δ., *Τα Χειρόγραφα του Κουμράν και η Θεολογία τους*, Θεσσαλονίκη 2004

Καϊμάκη Δ., *“Η Θεολογία της Δημιουργίας”*, ΕΕΘΣΘ 7, Θεσσαλονίκη 1997

Καϊμάκη Δ., *Η Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και η Θεολογία της*, Θεσσαλονίκη 2007

Καϊμάκη Δ., *Θέματα Παλαιδιαθηκικής Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 2007

Καϊμάκη Δ., *Σύντομο Υπόμνημα στους Ψαλμούς*, Αθήνα 2010

Καϊμάκη Δ., *Ψαλώ τω Θεώ μου. Υπόμνημα σε Εκλεκτούς Ψαλμούς*, Θεσσαλονίκη 2001

Καϊμάκη Δ., *Σύντομη Εισαγωγή στην Παλαιά Διαθήκη. Επιλογή ενοτήτων από τη Βίβλο της Ιερουσαλήμ*, Θεσσαλονίκη 2004

Κορναράκη Κ. Ι., *“Βιβλικά Ψυχογραφήματα”*, ΕΕΘΣΘ 18, παρ. 18, 1975

Κωνσταντίνου Μ., *Ρήμα Κυρίου Κραταιόν*, Θεσσαλονίκη 2005

Κωνσταντίνου Μ., *“Θεολογία στο έργο του Χρονικογράφου”*, <http://users.auth.gr/mkon/PDF/Theology%20and%20History%20in%20Chr.pdf>.

Leon – Dufour X., *Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας*, μετφρ. Σ. Αγουρίδης, Αθήνα 1980

Lods A., *Ο Ιουδαϊσμός σαν πρόδρομος του Χριστιανισμού*, μετφρ. Ε. Μορφίνη, Αθήνα 1978

Lods A., *Ο Μωυσής*, μετφρ. Μ. Βερέττας, Αθήνα 1978

McCarter K. P., *I Samuel*, The Anchor Bible, New York 1980

McFadgen E., *“The Character of Saul”*, BW 25, τ. 2, 1905

McKeating H., *The Books of Amos, Hosea and Micah*, The Cambridge Bible Commentary, Cambridge 1971

Meier S., *“Job I - II: A Reflection of Genesis I – III”*, VT 39, τ. 2, 1989

- Moberly W. R., "Did the Serpent Get it Right?", JTS 39, 1988
- Morrison W., "God's Answer to Job", RS 32, 1996
- Murison G. R., "The Serpent in the Old Testament", AJSLL 21, τ. 2, 1905
- Ματσούκα Α. Ν., Ο Σατανάς, Θεσσαλονίκη 2005
- Μούρτζιου Χ. Ι., Ερμηνευτικές Μελέτες στην Παλαιά Διαθήκη, τ. Β, Θεσσαλονίκη 2005
- Nemo P., *Job and the Excess of Evil*, Pennsylvania 1998
- Nordell A. P., "9. Angels, Demons, etc.", *The Old Testament Student* 8, 1889
- North R., "Angel – Prophet or Satan – Profet?", ZAW 82, 1970
- Oesterley E. O. W., *The Psalms*, London 1955
- Oesterley E. O. W. και Robinson H. T., *Hebrew Religion. Its origin and development*, London 1966
- Ohler A., *Studying the Old Testament. From Tradition to Canon*, μτφρ. D. Cairns, Edinburg 1985
- Page T. H. S., *Powers of Evil: a Biblical Study of Satan and Demons*, Grand Rapids 1995
- Pagels E., *The Origin of Satan*, New York 1995
- Pope H. M., *Job*, The Anchor Bible, New York 1965
- Παζάρσκη Ι. Μ., Από τη Σοφία στο λόγο και το πνεύμα, Θεσσαλονίκη 2009
- Rad von G., *Genesis. A Commentary*, μτφρ J. H. Marks, London 1961
- Rad von G., *Old Testament Theology*, τ. 1, μτφρ D. M. G. Stalner, Wiltshire 1975
- Robinson W. H., "The Council of Yahweh", JTS 45, 1944
- Robinson J., *The First Book of Kings*, Cambridge 1972

- Rogerson W. J., *Biblical Studies*, New York 2006
- Saggs F. W. H., *The Encounter with the Divine in Mesopotamia and Israel*, London 1978
- Shearman L. S. και Curtis B. J., “*Divine-Human Conflicts in the Old Testament*”, JNES 28, τ. 4, 1969
- Smith P. M. J., “*The Problem of Suffering in the Old Testament*”, BW 49. 1917
- Smith S. M., *The Origins of Biblical Monotheism. Israel’s Polytheistic Background and the Ugarit Texts*, Oxford 2001
- Stern S. H., “*The Knowledge of Good and Evil*”, VT 8, 1958
- Stokes E. R., “*The devil made David do it... or Did he? The Nature, Identity and Literary Origins of the Satan in I Chronicles 21:1*”, JBL 128, 2009
- Σκιαδαρέσης Γ. π.Ι., *Η Αποκάλυψη του Ιωάννη. Ερμηνευτικά και Θεολογικά Μελετήματα Α’*, Θεσσαλονίκη 2005
- Σουμάνη Ε., *Ο Ουράνιος Κόσμος στην Ιουδαϊκή Αποκαλυπτική Γραμματεία και το Κουμράν*, Μεταπτ. Διατρ., Θεσσαλονίκη 2006
- Στεφούλη Ι., *Το βιβλίο του Δανιήλ και η προφητεία. Φιλολογική, Ιστορική και Θεολογική Διερεύνηση*, Διδακτ. Διατρ., Θεσσαλονίκη 2000
- Tidwell A. L. N., “*WA’OMAP (ZECH 3:5) And the Genre of Zechariah’s Forth Vision*”, JBL 94, 1975
- Toorn van der K., *Dictionary of Deities and Demons in the Bible (DDD)*, New York 1995
- Toy H. C., “*Evil Spirits in the Bible*”, JBL 9, 1890
- Wakeman K. M., *God’s Battle with the Monster*, Leiden 1973
- Wilderberger H., *Isaiah 13-27. A Continental Commentary*, μτφρ. Τ. Η. Trapp, Minneapolis 1997

Wilson K. V. J., *“A Return to the Problems of Behemoth and Leviathan”*, VT 25, τ. 1, 1975

Χριστινάκη Ε., *Θυματοποιήσεις στο Βιβλίο της Γενέσεως. Θυματολογική προσέγγιση της Γενέσεως*, Αθήνα 2004